

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID), II/1 (2013), 353-423

1878–1912 YILLARI ARASINDA MANASTIR VİLAYETİ'NDE OKULLAŞMA VE OKULLAŞMANIN MİLLİYETÇİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Uğur ÖZCAN*

Özet

Son dönem Osmanlı Devleti'nde, sahip olduğu zengin sosyo-kültürel dokusuyla ön plana çıkan Manastır Vilayeti, XIX yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında okullaşmanın en yoğun şekilde görüldüğü yerler arasındadır. Vilayet bu özelliğiyle Balkan devletlerinin şekillenmesine ve kurucu kadrolarının yetişmesine katkı sağlamıştır. Manastır'da o dönemde açılan okullar arasında Osmanlılık ve Türkçülük fikrinin belirgin hale geldiği okullar olduğu gibi, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Arnavut mektepleri gibi farklı milletlerin okulları da vardı. Eğitim seviyesinin yükselmesinde ve okuryazar oranının artmasında son derece etkili olan bu kurumlar, Manastır'da aydın bir zümrenin yetişmesini sağlamıştı. Binaenaleyh modernleşme yolunda iyi niyetle izin verilen bu okullaşma girişimleri beklenmedik şekilde milli bilincin kökleşmesinin önünü açmıştır. Çatışma ortamının bir aracı ve sembolü olarak kullanılan okullar, Balkanlarda “millet inşası” sürecinde Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine kullandığı önemli bir argüman haline gelmiştir. Bu çalışmada Manastır'da XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyıl başında meydana gelen okullaşmayı ve bu okullardaki Osmanlılık, Türkçülük, Slavcılık, Bulgarıcılık ve Helencilik akımlarının

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü, ozcanugur@hotmail.com

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

bölgedeki zihniyet şekillenmesindeki etkileri, arşiv belgeleri ve istatistiksel verilerle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Manastır Vilâyeti, Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Eğitim, Okullaşma

Abstract

Schooling in Manastir (Bitola) Vilayet between 1878 – 1912 and Influence of Schooling on Nationalism

Manastır (Bitola) is among the places where schooling was practiced the most intensively at the end of XIXth century, and in the beginning of the XXth Century. Thanks to this feature, the province contributed to the structuring of the Balkan states, and to the upbringing of their founding elites. Not only the schools in which Ottomanism and Turkism flourished, but also the schools from various nations, were opened in Bitola during the aforesaid period. These institutions, having acted quite influential on the increase in the level of education and the rate of literacy, caused the upbringing of a circle of intellectuals in Bitola. In consequence of such schooling initiatives, having been allowed in good faith in parallel with the intent of modernization, the way for rooting of the national consciousness was unexpectedly paved. These schools, having been made use of as the instruments and symbols of the environment of conflict, became one of the prominent arguments being put forth by the European States against the Ottoman State during the process of “nation-building” in the Balkans. It will be intended herein to manifest the schooling occurred in Bitola in the last quarter of the XIXth Century, and in the beginning of the XXth Century, the effects of the Ottomanism, Turkism, Slavism, Bulgarism, and Hellenism movements flourishing in these schools on the formation of the mentalities in the region by way of resorting to the related archival documents and statistical data.

Keywords: Macedonia, Manastir(Bitola) Vilayet, Ottoman State, Abdül Hamid II, Education, Nationalism, Schooling.

GİRİŞ¹

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti penceresinden çağımıza yansıyan, fevkalade önemli hadiselerin geliştiği bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılın dikkat çekici gelişmeleri ise asrın son çeyreğinde başa geçen II. Abdülhamid döneminde olmuştur. İmparatorluğun modernleşme sürecinde II. Abdülhamid'in yeri, onu kıyasıya eleştirenlerin gözünde dahi yüksektir. Zira o, yaptığı eğitim hamleleriyle ve yurdun dört bir tarafına açtığı eğitim kurumlarıyla tebaasının eğitilmesine, bilgiyi yakalamasına ve çağın gereklerini yerine getirmesine katkıda bulunmuştur. Abdülhamid'in bu girişimleri, yüzyıl için adeta bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Balkanlar özelinde bakıldığında bu parametreler çok daha belirgindir. Balkanlarda milliyetçilik akımının keskinleştiği bir dönem olması açısından önem arz eden bu yüzyılda, çağın eğitim müesseselerinin etkisinin ne ölçüde olduğu cevap bekleyen mühim bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Balkanların *sorun yumağı* ya da *melting pot* olarak nitelendirilmesinde, Makedonya'nın özellikle Manastır Vilâyeti'nin, farklı milletleri içinde barındıran yapısının rolü büyüktür. 20.yüzyıla girildiğinde Makedonya bir "*etnografya müzesini*" andırmaktaydı. Türk, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi, Arnavut gibi etnik farklılaşmanın yanında 1870 yılı itibariyle yani Bulgar Eksarhlığı'nın² oluşturulmasıyla birlikte mezhep ayrılıkları

- 1 Bu çalışma, 12-13 Ekim 2012 tarihleri arasında Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'da "100 Godina Od Odlaska Osmanlija Sa Balkana (1912/3/ - 2012/3). Okupacija ili Civilizacija? Što Su Nam Ostavili? Od Balkanskog Pakta do Balkanskog Mira (Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilişinin 100. Yıldönümü: Medeniyet mi? İşgal mi? Bize ne bıraktılar?) konulu uluslararası sempozyumda "19. yy Son Çeyreğinde Manastır Vilâyeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi" başlığıyla sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilerek yeni belge ve bilgilerle genişletilmiş halidir.
- 2 Eksarh, Doğu Roma İmparatorluğu'nda, Patrik'in verdiği yetkiyle taşrada yönetici sıfatıyla görev yapan din adamlarına denirdi. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise Doğu kilisesinde başpapaza verilen san olarak geçmektedir. *TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*, "Eksarh" www.tdk.gov.tr/ (2/7/2013). Bilindiği gibi Osmanlı Devleti hakimiyeti döneminde Rum Ortodoks tahakkümünden kurtulmak isteyen Bulgarlar, Sultan Abdülaziz'in 28 Şubat 1870 tarihli fermanıyla bu isteklerine kavuşmuşlardı. "Eksarhlık" müessesesi şeklinde adlandırılan bu kurumla, Bulgarlar *millet* sisteminde ayrı bir konum elde etmişlerdir.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

bölgede ortaya çıkmaya başlamıştı³. Manastır Vilâyetindeki okullaşmadan ve bu okullaşmanın millet inşası sürecinde bölge milliyetçiliği ve yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkilerine değinmeden önce, kısaca Manastır’dan bahsetmekte ve şehrin bölgesel konumunun önemini açıklamakta yarar görüyoruz.

a. Konsololar Şehri Manastır

Manastır, Makedonya’nın güneybatısında Pelister Dağı eteğinde ve 590-680 metre rakımlı bir yerde bulunur. Rumca *Ma-nastirion*, Ulahça *Toli-Manastir*, Boşnakça ve Karadağca *Bitolj*, Bulgarca ve Makedonca’da ise *Bitola* olarak zikredilen Manastır⁴, Osmanlı Devleti’nin *Vilâyet-i selâse* olarak adlandırdığı üç vilayetinden biridir⁵. Konumu itibariyle Adriyatik kıyıları ile Rumeli’nin iç bölgelerine doğru uzanan bir ticaret yolu üzerinde olması hasebiyle ekonomik ve ticari olarak⁶ Osmanlıların adeta Balkanlar’daki en önemli ekonomik merkezi addedilmiştir⁷.

1835 yılına gelindiğinde Manastır, Rumeli Vilâyeti merkezi, 1844–1868 yıllarında ise sancak merkezi olmuştur. Diğer taraftan III. Ordunun karargâhının da yer aldığı Manastır, 1881 -1912 yıllarında Rusya, İngiltere ve Avusturya gibi üç büyük devletin konsololarının bulunduğu önemli bir kent

3 Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, Ankara 2001, s. 36.

4 M. Ursinus, “Manastır”, **Eİ2 (İng)**, vol. VI, s. 371-372.

5 Berlin Antlaşması’nda büyük güçler, Manastır, Selanik ve Kosova Vilayetleri’ni kapsayan bölgeyi “*Makedonya*” diye tanımlamışlarsa da Osmanlı Devleti bu tanımlamayı kabul etmemiş ve “Vilâyet-i selâse” terimini kullanmayı tercih etmiştir. Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 151. Ama çoğu özellikle son dönemde belgelerde “*Makedonya meselesi*” şeklinde ifadeler belgelerde yerini almıştır. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT**, 1308/11, (25/M/1327/17.02.1909).

6 Ursinus, a.g.m., s. 371-372.

7 Kristaq Prifti, “Manastır”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, c. XXVII, s. 563.

haline gelmiştir. Yazdıkları raporları tarihçiler için fevkalade önemli veriler ve bilgiler içeren bu konsolosların, Manastır'da bulunması şehrin önemini göstermesi açısından çok dikkat çekicidir⁸. Fakat 19. yüzyılda meydana gelen çeşitli yangınlar hastalıklar ve tabii afetler, ister istemez şehrin iktisadi ve sosyal hayatını olumsuz etkilemiştir⁹. 19. yüzyılın sonlarında Selanik'ten sonra Güney Balkanların ikinci büyük şehri haline gelen Manastır Vilâyeti, on iki ayrı ülkenin diplomatik temsilcisinin burada bulunması nedeniyle “*konsoloslar şehri*” olarak nitelendirilmiştir¹⁰. Şehir 1864 *Vilâyet Nizamnamesi*yle, Manastır Vilâyetinin merkezi yapılmıştır. Bu vilayet, *Manastır, Debre, Serfice, Elbesan, Görice* sancaklarından oluşmaktaydı. 1874 yılındaki düzenlemelerde şehir, konumunu korurken Kırcaova, Pirlepe, Florina, Kesriye ve Grevena kazaları da bu yeni düzenlemeyle Manastır Vilâyetine dahil edilmiştir. 1896 yılı verilerine göre bu sancaklara bağlı 22 kaza, 24 nahiye ve 1903 köy vardı¹¹. 1873 yılı Osmanlı nüfus sayımı sonucu, sadece Manastır Merkez Kazasının 180 karyeye sahip olduğu kayıtlara geçmişti. Bulgar kaynaklarına göre bu sayı 1900 yılı itibariyle 266 karye iken, bir başka Bulgar kaynağına göre 1905 yılı itibariyle 120 karye şeklindedir. 1913 yılına ait bir Sırp askeri raporunda ise Manastır merkez kazasındaki karye sayısı 123 olarak verilmiştir. Bu sayının değişiklik arz etmesindeki temel neden, Manastır'ın farklı milletler tarafından sahiplenilmesinden ve bölgede yürütülen nüfus mücadelesinden kaynaklanmaktadır¹².

8 Ursinus, a.g.m., s. 371-372.

9 Prifti, a.g.m., s. 563.

10 “Bitola”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Bitola>, (12.10.2012).

11 Necdet Hayta, “Salnamelere Göre Atatürk'ün Askerî İdâdîde Öğrenim Gördüğü Yıllarda Manastır Vilayeti”, Atatürk ve Manastır (Bitola i Kemal Atatürk) Sempozyumu Bildirileri, (Manastır (Bitola), 12-13 Ekim 1998), Ankara 1999, s. 142; “Bitola”, **a.g.web**.

12 Nick Anastasovski, “Contestations Over Macedonian Identity 1870–1912”, **Unpublished PhD Thesis Victoria University School Of Social Sciences**, Melbourne, Victoria, May, 2005, s. 175–176.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Tablo 1. Sırp, Bulgar ve Yunan kaynaklarına göre 1890–1909 Manastır’da dini yapı¹³

	Sırp 1890	Bulgar 1900	Yunan 1909
Hıristiyan	21,850 (43.8 %)	19,500 (52.7 %)	32,000 (49.2 %)
Müslümanlar/ Yahudiler	28,000 (56.2 %)	17,500 (47.3 %)	33,000 (50.8 %)
Toplam:	49,850	37,000	65,000

Makedonya nüfusu hakkında etnografik verilerin Bulgar Sırp ve Yunanlıların expansionist dış politikaları doğrultusunda farklı farklı hazırlanması, bu noktada bizim net bir sonuca ulaşmamızı engellemektedir. Buna en güzel örnek ise Sırp ve Bulgarların kendi emelleri doğrultusunda verdiği rakamlardır. Sırp *Gopchevitch* Manastır’da 20 bin Sırp nüfusu olduğunu ve hiç Bulgar yaşamadığını iddia ederken, bunun tam aksine Bulgar *Kanchov*’un 10bin Bulgara karşılık hiç Sırbın olmadığını söylemesi Manastır üzerindeki çekişmenin en güzel yansımasıdır. Fakat bu üç milletin veriler konusunda birleştiği tek nokta nüfusun yarısının Hıristiyan olduğudur¹⁴.

XIX. yüzyıl sonlarında şehrin nüfusunun 31.347 olduğu görülür. Yirmi dört camii, beş kilise ve dokuz havranın bulunduğu Manastır bu yönüyle ilginç bir konuma da sahiptir. Yine bu dönemde Manastır, mülkî ve askerî mekteplerin açıldığı ve on dört han, 2482 dükkân, yedi hamam, altı un fabrikasının işler halde bulunduğu bir şehir haline gelmiştir¹⁵. Berlin Antlaşması imzalandıktan sonra kongre kararları gereği vilayet, Osmanlı Devleti’nin ıslahat yapması gereken yerler arasında gösterilmişti. 1906’da bu kararlar gereği Manastır’daki malî ıslahatın kontrolü, yabancı devletlere bırakılmıştı. Bunun üzerine 1908 yılının Mayıs ayında Manastır İttihat ve Terakki Cemiyeti 5 Temmuz 1908’de hürriyetin ilânı için Abdülhamid’e muhtıra vermişti. Balkan Savaşları’ndan

13 Anastasovski, a.g.t., s.196.

14 Anastasovski, a.g.t., s.196.

15 Prifti, a.g.m., s. 563.

sonra ise Manastır 14-18 Kasım 1912’de Sırların eline geçmiş ve 430 yıllık Osmanlı hâkimiyeti de böylece sona ermişti¹⁶.

Manastır’ın, hem Makedonya’nın hem de Bulgaristan’ın kurulmasında önemli bir rolü vardır. Sırlarda da hakeza öyledir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında etkili olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da buradaki Manastır Askeri İdadisi’nde okuduklarını göz önünde bulundurursak, hadisenin hassasiyeti ve önemi bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Dolayısıyla bölgedeki milliyetçilik hareketlerinde hiç şüphesiz bölgedeki okullaşmanın da büyük bir etkisi vardı. Bu tespiti Kosova örneğinden hareketle vurgulayan Arzu Nurdoğan’a göre de “*milliyetçi söylemin merkezi bir konuma getirilmesi*” ve eğitimin bu bağlamda “*araçsallaştırılması*” o dönemde şartlarında çok sık rastlanılan bir olguydu¹⁷. Okullaşmanın bölgedeki etkisini tam olarak anlayabilmek için burada hangi milletlerin kaç okulu vardı bunu bilmek gerekir. Her millet açtıkları okullarda kendi savunduğu düşüncelerini ve ideolojilerini işleyerek, bilerek ya da bilmeyerek ayrışmacı bir tutum sergilemiştir. Bu okulların açılmasına izin verilmesinde Balkan milletlerinin *Osmanlıcılık* etrafında *tek vatan* çatısı altında kenetlenmelerini sağlamak düşüncesinin payı büyüktü. Ama bu ayrılıkçı düşüncelerin kök saldıği okullarda, Osmanlıyı güçlendiren kadrolardan ziyade, Osmanlı Devleti’nin sonunu getirecek kadroların yetişmesinin önüne geçilemeyecekti. Benedict Anderson’un ifade ettiği gibi başta yeni üretim ve üretim ilişkileri sistemi kapitalizm olmak üzere, iletişim teknolojisinin, matbaanın ve dilsel çeşitliliğin etkisiyle yeni “*hayali cemaatler*” oluşturulmaya başlanacak ve bu 19. yüzyılın son çeyreğinde hat safhaya varacaktır. Yine onun aktarmasıyla Habsbawn, “*nasıl okullar ve üniversiteler milliyetçiliğin en bilinçli tarafları olduysa okul ve üniversitelerin gelişmesi de milliyetçiliğin gelişmenin bir ölçüsü olmuştur*”

16 Prifti, a.g.m, s. 563.

17 Arzu M. Nurdoğan, “Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılma Sürecinde Kosova’daki Eğitim Faaliyetleri”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri (Educational Sciences: Theory & Practice)**, 11/III (Yaz), Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları İletişim Hizmetleri 2011, s. 1479.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

diyerek¹⁸ aslında okullaşmanın milliyetçilik üzerindeki etkisini vurgular.

Manastır’ın kozmopolit çok dinli, çok uluslu ve çok dilli bir yapısı vardı. Bu kozmopolit yapı nedeniyle Sırp, Bulgarlar, Yunanlılar, Arnavutlar ve Ulahlar kendi kiliselerine ve bu kiliseler bünyesinde okullarına kavuşmuşlardı. Sırp okulunda Sırpça, Bulgar okulunda Bulgarca, Ulah mekteplerinde ise Ulahça eğitim verilmesi ve halkın bu yönde Osmanlı Devleti yönetiminden talepte bulunması, her milletin kendi kökeni yönünde eğitim vermesinin çeşitlilik ve zenginlik olacağı anlayışından uzaklaşarak, bölgede etnik kökene dayanan katı bir milliyetçilik olgusunun yeşermesini kolaylaştırmıştır. Nitekim bu okullardan yetişen her bir milletin evlatları, Manastır’ın aidiyeti için etnik kimliği ön planda tutan eğitim müesseseleriyle propagandalara başlamışlardır.

Manastır Osmanlı hâkimiyetinde hiç şüphesiz önemli bir İslami eğitim ve kültür merkezi niteliği de kazanmıştır. Medreselerin ve okulların açılmaya başlaması 16. yüzyıla kadar dayanır. Daha 17. yüzyılda dokuz medresenin faaliyette olduğu bilinmektedir. Kadı Mahmud, Koca Kadı, İshak Çelebi, Haydar Kadı, Sungur Çavuş, Şerif Bey, Tefkiye ve Fevziye medreselerini bunlar arasında sayabiliriz¹⁹. 14. ve 15. yüzyıllarda Manastır’da 14 medrese ve 9 mektepten bahsedilir²⁰. Türkçe eğitim veren ve dinî kurumlarla eğitimini sürdüren mektepler yanında Tanzimat’tan sonra Manastır’da Atatürk’ün de eğitim gördüğü askerî lise (idadi) yüzyılın sonunda Yüksek Askerî Akademi’ye dönüştürülerek daha da geliştirilmiştir²¹.

18 Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri**, Metis Yayınları, (çev: İskender Savaşır), İstanbul 1995, s. 58.

19 Prifti, “a.g.m.”, s. 563.

20 Murtezen İdrizi, “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Manastır (Bitola)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya 2008, s. 73–74.

21 Prifti, “a.g.m.”, s. 563. Ayrıca bkz. Mehmet Z. İbrahimi (İbrahimgil), “Manastır’da Osmanlı Dönemi Türk Eğitim Yapıları ve Atatürk’ün Okuduğu Askerî İdadi”, **Atatürk ve Manastır Sempozyumu-Bitola i Kemal Atatürk**, Ankara 1999, s. 109-123; Necati Çayırılı, “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, **Türk Kültürü**, s. 458, Ankara 2001, s. 371-376.

II. Abdülhamid döneminde eğitim atılımlarının bu bölgedeki fikri hareketlenmede etkisinin olduğunu düşünebiliriz. Zira Tanzimat dönemi eğitim sisteminin, o içine kapalı ve sığ kalmış yapısını aşır, bu sistemin bütün imparatorluğu içine alacak şekilde uygulandığı dönem Abdülhamit dönemidir. 1879 yılından itibaren her vilayette “*Vilâyet Maarif İdareleri*” ve “*Maarif Meclisleri*” teşkil edilerek eğitim daha sistemli ve kontrollü hale getirilmiştir. İptidailer, rüştiyeler, idâdiler ve sultâniler olmak üzere sınıflara ayrılan okullar, 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*’yle (MUN) uygulanmaya başlanarak bütün yurda yayılmıştır²². Bu nizamname Abdülhamid döneminde ihtiyaca cevap veremez hale gelince 1881 yılından itibaren raporlar gelmeye başlamıştır. 1892 yılında MUN’da 4 yıllık rüşdiyeler idadilerle birleştirilerek bir kısmının öğretim süreleri 3 yıla indirildi. Türkçe dersinin yeni düzenlemeyle rüşdiye programına oldukça yoğun bir şekilde konulmuş olması ise son devirdeki gelişmelere etki edecek bir niteliğe sahiptir²³.

II. Abdülhamid döneminde okullaşmada büyük bir artış gözlenmiştir. Onun öncesinde Rüştiye sayısı 250 iken, onun döneminde bu sayı 600 olmuştur. İdadiler 5 iken 104 olmuştur. Darümuallimler 4 iken 32’ye çıkmıştır. İptidailerin sayısı önceden 200 iken onun döneminde bu rakam 4000–5000 rakamını bulmuştur. 10bin civarında Sıbyan okulu ise *usul-ü cedid* denilen yeni eğitim sistemine uygun hale getirilmişti²⁴. Sadece sayısal verileri analiz etmek dahi, bu dönemdeki eğitim atılımlarının büyüklüğünü kavramamıza yetecektir. Okullar sayıca artış gösterse de aynı şekilde hem nicelik hem de nitelik bakımından istenen seviyeye ulaşabilmiş miydi? Buna o dönemde açılan özel okulların sayısındaki artışa bakılırsa, olumlu cevap verebilmek mümkün değildir²⁵.

22 İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu Ve Dönüşümü**, TTK, Ankara 1999, s. 75.

23 Songül Keçeci Kurt, **Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi Özel İslam Mektepleri**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013, s. 42.

24 Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara 1999, s.164.

25 Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s.76.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Manastır’da II. Abdülhamit döneminde yapılan Rüştiye sayısı 7dir. 1906–1907 eğitim öğretim yılında Manastır merkezde 5 erkek 1 kız, 6 özel, Serfice’de 4 erkek 2 kız, Debre’de 1 erkek, Görice’de 5 erkek, İlisan’da 1 erkek 1 kız rüştiye mektepleri açılmıştır²⁶. Uğur Ünal’ın verdiği rakamlara göre bu dönemde Manastır’da faaliyet gösteren 22 Türk rüşdiyesinin 9’u II. Abdülhamid’in açtığı okullardandır²⁷. Fakat müellifin hem Serfice Sancağı’nın Naliç kazasındaki okulun açılış tarihinin belli olmadığını belirtmesi hem de Görice Sancağı’nın Kesriye Kazasındaki rüşdiyesini mükerreren kayd etmesi göz önüne alındığında, bu rakamın Bayram Kodaman’ın verdiği sayıyla aynı olduğu görülür²⁸.

Tablo: 2 Manastır Vilâyetinde II. Abdülhamid Döneminde açılan Rüşdiyeler

Sancak	Kaza	Derecesi	Açılış Tarihi
Manastır	Manastır	Kız Rüşdiyesi	1886-1887
Manastır	Kırçova	Rüşdiye	1878
Serfice	Alasonya	Rüşdiye	1897-1898
Serfice	Alasonya	Kız Rüşdiyesi	1899-1900
Serfice	Serfice	Kız Rüşdiyesi	1900-1901
Görice	Kesriye	Rüşdiye	1883-1884
Görice	Görice	Rüşdiye	1881-1882

26 Kodaman, **a.g.e.**, s. 103-104.

27 Uğur Ünal, **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)**, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 190.

28 Kıyaslama için bkz. Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 190; Kodaman, **a.g.e.**, s. 103-104.

Tablo 3: 1888 yılında Manastır Vilâyetinde Rüştiye Mekteplerinin sayısı ve öğrenci mevcudu²⁹.

	Mektep Sayısı				Öğrenci Sayısı			
	Gayrimüslim		Müslim		Gayrimüslim		Müslim	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Nefs-i Manastır Kasabası	1	4	1	1	30	530	26	100
Manastır Kazası	2	6	-	-	80	333	-	-
Nevâhi-yi Pirlepe Kazası	-	-	-	1	-	-	-	125
Ohri Kazası	-	-	-	1	-	-	-	52
Kırçova Kazası	-	-	-	1	-	-	-	51
Florina Kazası	-	-	-	1	-	-	-	30
Toplam	3	10	1	5	112	863	26	385
Görice Sancağı	-	-	-	6	-	-	-	290
Debre Sancağı	-	-	-	2	-	-	-	130
Toplam	-	-	-	8	-	-	-	420
Genel Toplam	3	10	1	21	112	863	26	1.225

1888 yılı Salnamesine göre ikinci sınıf Rüştiye mekteplerinin sayısı kız erkek, müslim-gayrimüslim toplam 35 olduğu görülmektedir. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ise 2.226'dır. Büyük Rüştiye Mekteplerinin sayılarına ve öğrenci mevcutlarına bakacak olursak Manastır genelinde 6 Mektebi Âli-i Rüşdiyenin faaliyet gösterdiği anlaşılır.

Tablo 4: Büyük Rüştiyelerin Sayısı ve Öğrenci mevcudu.³⁰

	Mektep Sayısı				Öğrenci Sayısı			
	Gayrimüslim		Müslim		Gayrimüslim		Müslim	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Nefs-i Manastır Kasabası	2	3	-	1	310	290	-	42

29 **Salnâme-i Vilayet-i Manastır**, 1. defa, 1304-1305 (1888), s. 158-159.

30 **Salnâme-i Vilayet-i Manastır**, 1. defa, 1304-1305 (1888), s. 158-159.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Manastır Vilâyetinde bu dönemde faaliyet gösteren gayrimüslimlere ait rüşdiyelerin sayısındaki fazlalık da dikkat çekmektedir. Zira 1903 yılı itibariyle vilayetteki gayrimüslim rüşdiye mektebi sayısının 56 ve burada öğrenim gören öğrenci mevcudununun 4766 olması durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Manastır Sancağında 1704 talebe gayrimüslim rüşdiyelerinde öğrenim görmektedir³¹. Gayrimüslim rüşdiyelerinin milletlere göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo:5. 1903 yılında Manastır Vilâyetinde gayrimüslim rüşdiyeleri sayısı

	Manastır Sancağı	Serfiçe Sancağı	Göriçe Sancağı	Elbasan Sancağı	Debre Sancağı
Rum Rüşdiyesi	8	22	10	2	-
Bulgar Rüşdiyesi	7	1	1	-	1
Musevi Rüşdiyesi	1	-	-	-	-
Ulah Rüşdiyesi	1	-	-	-	-
Sırp Rüşdiyesi	2	-	-	-	-
Protestan Rüşdiyesi	1	-	-	-	-
Fransız İbtidâî Rüşdiyesi	2	-	-	-	-

Bu yıllarda vilayetteki 22 Türk rüşdiyesinden 1554 talebe öğrenim görürken 56 gayrimüslim rüşdiyesinde 4766 öğrencinin eğitim görmesi³², bölgedeki kozmopolitliğin rakamsal olarak ifadesi gibidir.

Yedi yıllık Vilâyet *Leyli İdadilerinden* 1884 yılında açılan okullardan birisi yine Manastır’dadır. Ayrıca 1891 yılında yapılan beş yıllık *Vilâyet Nehari İdadilerinin* bulunduğu yerler arasından Manastır Vilâyetine bağlı Göriçe Sancağı’nı unutmamak gerekir. Manastır’da 1905–1906 yılında 4 Resmî İdadiler, 2 Hususî İdadiler, 1 Askerî İdadî vardır³³. Bölgede okullaşmanın gelişen hadiselerdeki payının yüksekliğini nüfus istatistiklerinden de

31 Ünal, **a.g.e.**, s. 190-191.

32 Ünal, **a.g.e.**, s. 191.

33 Kodaman, **a.g.e.**, s. 128-129.

anlamak mümkündür. Nüfus ve öğrenci sayıları arasında orana bakıldığında Manastır'ın nüfusuyla imparatorluğun genelindeki nüfus oranı %6,11 iken bu eğitim temel alındığında %7,62 olduğu görülmektedir³⁴. 1888 Manastır Vilâyet Salnamesine göre iptidailer ve Sıbyan mekteplerinin sayıları, öğrenci mevcudu ve cinsiyetlerine göre dağılımı şu şekildedir.³⁵

Tablo 6: Manastır'da 1888 yılında Sıbyan Okulları ve İptidailerin Sayıları ve öğrenci Mevcudu³⁶.

	Mekteplerin Sayısı				Öğrencilerin Sayısı			
	Gayrimüslim		Müslim		Gayrimüslim		Müslim	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Manastır Kasabası	5	17		13	620	1130	613	792
Manastır Kazası	3	41		30	468	1869	-	681
Kruşova Nahiyesi	-	7	-	-	445	805	-	-
Demirhisar N.	-	6	-	2	-	334	35	46
Resne Nahiyesi	4	11	-	5	206	692	83	149
Prispe Nahiyesi	-	5	-	7	-	111	35	127
Pirlepe Kazası	-	36	-	27	387	1103	657	872
Ohri Kazası	-	20	-	34	578	1407	475	675
Kırçova Kazası	1	3	1	15	45	400	61	395
Filorina Kazası	-	30	-	26	49	1061	386	723
Toplam	13	176	1	159	2798	8802	2346	4380
Göriçe Sancağı	18	89	-	127	1776	5151	1012	2945
Debre Sancağı	-	18	-	35	165	1023	210	1880
Toplam	18	107	1	162	1941	6174	1222	4825
Genel Toplam	49	390	2	483	6680	21.150	4790	12.030

Bu tabloya göre Manastır'da kız ve erkek Müslim ve gayrimüslim iptidailerin ve Sıbyan okullarının mevcudu 924'tür. Bu mekteplerde okuyan "evlâd-ı vatan"ın sayısı ise 44.650'dir.

34 Meltem Begüm Saatçi, **Makedonya Sorunu (1903-1913)**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2004, s. 157.

35 **Salnâme-i Vilayet-i Manastır**, 1. defa, 1304-1305 (1888), s. 158-159.

36 **Salnâme-i Vilayet-i Manastır**, 1. defa, 1304-1305 (1888), s. 158-159.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Bu dönemde Kız okullarına da büyük önem verilmiş ve 1899’da Manastır’a bağlı *Pirlepe Kazası*’nın merkezi ve kazanın bütün köylerinde ilkokul sayısı yeterli olduğu için kasabanın büyüklüğü göz önüne alınarak, *Sredno* mahallesindeki ilkokul genişletilmiş ve okulun bir bölümü kız okulu haline dönüştürülmüştür. Bu kız okuluna ayrıca bir muallime tayin edilmesine karar verilmiştir. Kasabadaki iptidailerde görev yapan muallim ve muallimelerin maaşları o zamana kadar *ahâli îânesiyle* yani halkın topladığı paralarla sağlanırken, bunun yetersiz olduğu görülmüş ve maaşların devlet tarafından maarif bütçesinden karşılanması istenmişti³⁷.

Böylesine kozmopolit bir bölgede, ciddi anlamda okullaşma oranı fazlalaşınca, denetim eksikliği kendini iyiden iyiye göstermeye başlamıştır. Bölgede faaliyet gösteren farklı din ve milletlerin okulları başka bir açıdan bakıldığında, birbirlerinden gittikçe uzaklaşan ve ötekileşen nesiller yetiştirdiği görülmektedir. Bu “çok başlı” eğitim, olumsuz etkilerini Osmanlı Devleti’nde özellikle Manastır’da kendisini çok daha etkin bir şekilde gösterecektir³⁸. Bir kısmı *cemaat eğitim müesseseleri* diye tanımlanan bu mektepler, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının, daha önce elde ettikleri imtiyazlarla açtıkları okullardı. Bu okullar devletin denetiminden iyice uzak kalmışlardı. Kendi milli dillerinde öğretim yapılan bu müesseselerde her cemaatin kendi öğretmenlerini de istedikleri gibi yetiştirme imkânları vardı. Eğitim programlarını ve usullerini yine kendi istedikleri gibi oluşturuyorlardı. Enver Ziya Karal’ın tabiriyle *cemaat okulları*, devlet ülküsüne değil, cemaat ülküsüne bağlı nesiller yetiştirir hale gelmişlerdi³⁹. Eğitimdeki bu çok başlılığın önüne geçmek için denetimler sıklaştırılarak, *Osmanlılık* ideali doğrultusunda dersler koyma yoluna gidilmiştir. II. Abdülhamit döneminde Manastır, Prizren ve Görice sancaklarındaki Rum, Bulgar ve Ulah mekteplerinde Osmanlıca zorunlu dersler arasında konulurken yine bu mekteplerin teftişi için Rumca

37 **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi, İstanbul 2005, s.283.

38 Saatçi, “a.g.t.”, s.160.

39 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri)**, c. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 376-377.

ve Bulgarca bilen Müslüman müfettiş yardımcısı tayini kararlaştırılmıştı⁴⁰. Fakat ne yazık ki Osmanlıca dersi ve Osmanlıca bilen muallimler tayini teklifi, mali kaynak yetersizliği nedeniyle kabul edilmemişti⁴¹. Devlet buradaki gayrimüslimlerin açtığı mekteplerin artışından habersiz de sayılmazdı. Hatta milletlerin okul sayısı ve burada okutulan kız ve erkek öğrenci mevcudu detaylı olarak padişaha rapor ediliyordu. Manastır Vilâyeti'nde Bulgaristan komiserliğinden 18 Kasım 1904 tarihinde *Mabeyn-i hümâyun cenâb-ı mülükâne başkitâbet-i celîlesi cânib-i âlisine* hitaben yazılan yazıda, Manastır ve Selanik Vilâyetlerinde ne kadar Yunan, Bulgar, Ulah ve Sırp mektepleri bulunduğu ve bu mekteplere devam eden kız ve erkek talebe mevcudu bir liste halinde merkeze bildirilmesi⁴², Manastır'daki okullaşmadan Padişahın habersiz olmadığını gösteriyordu.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir sorun daha ortaya çıkmıştı ki o da, mahalli dillerde eğitim sorunuuydu. Gayrimüslimler uzun yıllardır kendi dillerinde zaten eğitim öğretim görüyorlardı. Fakat bu durumda Müslüman olanlar hangi dilde eğitim yapacaklardı? Bir Arnavut ya da Boşnak, medrese de zaten Arapça eğitim alıyordu. Ama bundan sonraki eğitimini hangi dilde alacağı sorusu önemli bir problem olarak ortada duruyordu. Öğrenciler ya Türkçe eğitim veren devlet okullarına ya da kendi ana dilinde eğitim veren okullara gideceklerdi⁴³. İttihat ve Terakki yönetiminin ideoloğu Ziya Gökalp'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması arayışlarına bir çözüm olarak geliştirdiği unsur "*Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmaktır*". Talim ve terbiyeyi birbirinden ayıran Ziya Gökalp'e göre, talim "*lâmilli*" yani milli olmayan, terbiye de ise milli unsurlar devreye girmektedir. O, *milli terbiye* ve *asri talime* özellikle vurgu yapar⁴⁴. Böylesi siyasi çalkantıların yaşandığı bir dönemde bu düşünceleri

40 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MV, 34/24, (16.Za.1305/25.07.1888).

41 BOA, A.MKT.MHM. 498/13, (26.Za.1305/04.08.1888).

42 BOA, Y.MTV, 268/68, (10.N.1322/18.11.1904).

43 Tekeli ve İlkin, a.g.e, s. 84-85.

44 Tekeli ve İlkin, a.g.e, s. 85.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

tam anlamıyla uygulamaya geçirilebildiği söylenemez. Ama şu vardır ki bu düşünce, İttihat ve Terakki’nin ideologu olarak bilinen Ziya Gökalp’in düşüncesi olduğunu kabul edersek, Balkanlarda ve onun özelinde Manastır’da bu düşüncelerin uygulanması, Arnavut, Sırp, Bulgar, Ulah ve Rumlar arasında bir karşı duruşa neden olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ya da tam tersi olarak, buradaki gelişmeler, Ziya Gökalp’i bu şekilde düşünmeye itmiştir.

Ayrıca yine bu dönemde Osmanlı Devleti azınlık okullarının eğitim programlarında çeşitli düzenlemeler yapmıştı. Etnik kimlikleri ön plana çıkaran, ayrışmaya ve parçalanmaya yol açan ulusal ideolojiler engellenmek suretiyle Osmanlı birliğini ve bütünlüğünü sağlama gayreti içine girilmiştir⁴⁵. Hüseyin Cahit’in ifadeleriyle, “*anasır-ı sâire*” Osmanlı Devleti’nden ümidini kestiği için, tabii olarak varlıklarını muhafazaya, bir istiklal veya muhtariyet oluşturmaya çalışacaklardı. Nitekim Balkan ulusları, mekteplerinin programlarını ona göre hazırlamışlardı. Hüseyin Cahit Yalçın, bu okulların programları ve okunan derslerin ayrıştırıcı değil, bir Osmanlılık bilinci oluşturacak şekilde birleştirici olması gerektiğini ifade etmiş, bu amaca matuf çalışmalar yapılması gerektiğini savunmuştur. Hüseyin Cahit ayrıca, Osmanlılığın ve *uhuvvet-i anasır* hissini öğrenilere *telkin* edilerek bu duyguyu onların *zihinlerine koymanın* gerekliliğine vurgu yapmıştır⁴⁶.

II. Abdülhamid döneminde Manastır’daki okullar, nicelik olarak önemli oranda bir artış gösterse de nitelik olarak tam da istenileni veremediği yönündeki eleştiriler, ilk ve orta öğretimdeki başarılar göz önünde bulundurulduğunda çok yersiz gözükmemektedir. Binaenaleyh bu eleştiriler yükseköğretim düzeyinde haklılık payı içermektedir. Fakat o dönemde İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımlarının eğitimin her safhasında farklı düzeylerde de olsa etkisini gösterdiğini unutmamak gerekir. İlköğretimde İslamcılık, orta öğretimde *Osmanlıcılık* telkin edilirken, yükseköğretimde ise *Türkçülük* daha ağır

45 Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s.103.

46 Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 104

basar hale gelmiştir⁴⁷. Balkanlarda etnik anlamda ayrışmanın ve bölünmenin kaçınılmaz olduğu bu dönemde hiç şüphesiz burada siyasi sosyal ve ekonomik gelişmelerin de etkili olduğu muhakkaktır⁴⁸.

Jön Türkler II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra eğitimin, Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından ortaklaşa yürütüleceği vaadinde bulunmuşlardı. Fakat bu vaat, Meşrutiyet'in ilanından sonra unutulmuş ve İttihatçıların kararlarından vazgeçmesiyle sonuçlanmıştı. *Kandırıldıkları* hissine kapılan Arnavutların böyle düşüncelerinin haklı gerekçeleri vardı elbette. Bu yeni dönemde, *milli* Osmanlı okulları oluşturulurken, azınlıkların mekteplerine dokunulmayacağı söylenmişti. Onlardan tek istenen şey, *Türkçe eğitimdi*. 1909 yılında meclisteki görüşmelerde Osmanlıca'nın resmi dil yapılmasının yanında, azınlık dillerinin de öğretilmesini öngören teklifler sunulması, tartışmayı gitgide büyütüştü. Devletin bütün unsurlarının "*Osmanlılık*" etrafında birleşmesini sağlamak için yapılan ortaöğretimde dilin *Osmanlıca* olması zorunluluğunu, bir "*Türkleştirme*" operasyonu olarak algılayan Rumlar, yasa tasarısına tamamıyla karşı çıkmışlardı⁴⁹. Osmanlılık düşüncesini yaymak maksadını taşıyan bu girişimler, Balkanlarda ve özellikle Manastır'da Müslüman olmayan unsurlar tarafından ciddi bir dirençle karşılandı⁵⁰ ve toplumsal bir refleks oluşturulduğu görülmüştür.

Manastır'daki farklı milletlerin okullarında durum bazen öyle bir noktaya gelmişti ki okul yetkilileri, buraların teftişlerine dahi izin vermez olmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin müfettişlerini kapıdan içeri almamaya başlamışlardı.

47 Kodaman, **a.g.e.**, s. 164; Ayrıca Yüksek Öğretimde Türkçü aydınların kalesi haline gelen Darülfünun (Edebiyat Fakültesi) buna güzel bir örnektir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Selçuk, **İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.

48 Kodaman, **a.g.e.**, s. 164.

49 Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, 1908-1914**, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 483-484.

50 Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 104

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Özellikle kiliseler ve mektepler sorununun 1909 yılında çözülmesiyle birlikte, Balkan milletleri kolaylıkla kendi mekteplerini açar duruma gelmişlerdir⁵¹.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla hâkim zihniyet olan İttihat ve Terakki yönetimi, azınlık okullarındaki bu kanunsuz durumlara son vermek için kolları sıvadı. Öncelikle azınlıkların tepkilerini çekebilecek durumları minimize etmek için onlara ilköğretim düzeyinde mahalli dillere tam özgürlük prensibini benimseyeceğini baştan söyledi. Din ve mezhep hürriyetinin asla ihlal edilmeyeceği vurgulandı. Fakat Balkanlardaki Hıristiyan halk ve İstanbul’un çeşitli yerlerindeki Rumlar bu kez, okul programlarına da müdahale edilmemesi isteğinde bulundular. Azınlık okulları sorunu bağlamında ele alınan meselede, ilköğretim düzeyine kadar inen bir tartışma vardı. Gayrimüslimlerin özellikle Makedonya’da ayrılık fikirleri aşıladıkları ve devletten gizli çalışmalar yapmaya devam ettikleri yönünde bilgiler geliyordu. Osmanlı hükümeti ise oralarda öğretmenlik yapanların kimler olduğunu ve güvenilir insanlar olup olmadıklarını sorguluyor ve araştırıyordu. Bu da doğal olarak milletlerin tepkisini çekiyor ve bu sisteme karşı direnişe geçmelerine yol açıyordu⁵². Diğer taraftan bölgeden gelen raporlar da hükümetin böyle bir çalışma yapmasını haklı çıkarır nitelikteydi. Zira Yunan, Bulgar, Sırp ve Romen hükümetleri, Makedonya’da açtıkları okullarla daha 1893 yılında Osmanlı Devleti aleyhinde bir takım muzır evrak ve risaleler tertip edip neşrederek talebelerin komitelere yönlendirildiklerine dair raporlar geliyordu⁵³.

Aslında meselenin başlangıç noktası, II. Abdülhamid dönemine kadar uzanmaktaydı. Rumeli’de milletlerin yavaş yavaş benlik kazanmaya ve milliyetçiliğin alevlenmeye başladığı zamanlarda, eskiden Rum kilisesine bağlı olan bütün Ortodokslar, Rusların teşvikiyle ve telkiniyle önce Bulgarların ayrı bir kilise, daha sonra da Ulahların kendi kiliselerini kurmalarıyla, bölünmüşlerdi. O dönemde kısa bir zamanda hızla yayılarak her yere açılan bu kiliseler ve kiliselere bağlı okullar, kendi milletlerine, dillerini ve

51 Ergün, a.g.e., s. 487.

52 Ergün, a.g.e., 487.

53 BOA, BEO, 119 /8904, (15.Ca.1310/05.12.1892).

kültürlerini ayrı olarak yaşamaları yönünde telkinde bulunarak büyük çaba sarf ettiler. Rumeli’de bulunan Osmanlı tebaasından her ferdi kendi milletine katmaya ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar. Bu mücadele Manastır’da özellikle kendini çatışma ve çete faaliyetleri olarak gösterdi. Avrupa’nın müdahalesiyle bu milletler kiliseleri ve beraberinde okulları, aralarında paylaşmaya başladılar. Bu da bölgede okullar üzerinden yürütülen aidiyet çatışmasını kaçınılmaz kılmıştı⁵⁴. II. Abdülhamid, bu noktada milletler arasındaki ayrılıkları kullanmasını çok iyi bilmiş, onların birlik olmasını engellemek için kiliseler ve mektepler meselesine sık sık müdahil olmuş, bu ayrılığı dış politikasında etkin bir silah olarak kullanmıştı⁵⁵.

1909 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda 11 maddelik yasa, Rum ve Bulgar milletvekillerinin karşı çıkmasına rağmen genel kuruldan geçmişti. Bu yasayla, Rum patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesi arasındaki anlaşmazlık gideriliyordu. Kısacası iki kesim arasında sorun olan kiliseler ve okullar, taraflar arasında paylaştırılarak ve belli başlı bazı kurallara bağlanarak problem çözüme kavuşturulmuştu⁵⁶. Yeni açılacak okullar için yeni yasaya göre padişah fermanına gerek duyulmayacak ve cemaatler vilayetten aldıkları ruhsatla okul açabileceklerdi.

İşte tam bu noktada önemli bir sorun daha gündeme geliyordu. O da Osmanlı Devleti’nin cemaat okulları üzerindeki denetiminin kalkmasından kaynaklanan otoritesizlik ve denetimsizlik sorunuydu. Bu okullar, adeta teftişin yapılamadığı, her cemaatin kendi propagandalarını yaptığı mekânlar haline gelmişti. Rumeli’deki çeteler savaşı, bu sorunun çözüme kavuşturulmasıyla son bulmuş ve Balkan ülkelerini kendi aralarında bir uzlaşma noktasına getirmiştir. Bu ise Manastır’da *tek düşman Osmanlı* algısını güçlendirerek, Balkan milletlerinin *Osmanlı hegemonyasında ezilen milletler* ortak düşüncesiyle bir araya gelmelerini ve bu çerçevede ittifak kurmalarını kolaylaştırmıştır⁵⁷.

54 Ergün, a.g.e., s. 487.

55 Ayfer Özçelik, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İstanbul 2006, s. 19-79.

56 Ayfer Özçelik, a.g.e., s. 19-79.

57 Ergün, a.g.e., s. 483-484.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Devlet açtığı okullarla Manastır’da bir *Türkleştirme* faaliyeti mi yürütüyordu? Rum Patrikhanesi’nin ısrarla bunun üzerinde durduğu bir gerçekti. Devletin, Rum okullarını kontrolünde bulundurma çabası, patrikhane tarafından *Rumların Türkleştirilmeye çalışılması* olarak aksettiriliyordu. 21 Mart 1911 de dönemin Maarif Nazırı İsmail Hakkı Bey, altı maddelik bir uzlaşma metni hazırlayarak, Fenerdeki büyük Rum okulunda açıklama yapmış Türkleştirme ve asimilasyon iddialarını reddetmişti. İsmail Hakkı Bey asimilasyon değil, bilakis her milletin adetlerinin ve milliyetinin korunmasının ön planda olduğunu söylüyordu⁵⁸.

1912 yılında okul açmanın önündeki önemli engellerden biri daha kaldırıldı. Hükümet eskiden özel ve yabancı azınlık okullarının açılırken okul binalarının yapımında olsun ve diğer hususlarda olsun müthiş bir bürokrasi uyguluyordu. II. Abdülhamit zamanında uygulanan bu oyalama siyasetine, 1912 yılında son verildi. Okul binası yapmak için ruhsat alma kuralı kaldırılırken, okul açma ruhsatları her vilayetin kendisine bırakılıyordu⁵⁹.

b. Manastır’daki Rum Okulları ve Faaliyetleri.

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethinden sonra devletin bünyesindeki Ortodoks halkın hepsini Rum patrikhanesine bağlamış onlara hatırı sayılır bir güç teslim etmişti. İlk etapta bu durumdan pek rahatsız olmayan Balkan halkı başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin olumsuz telkinleriyle, etnik bir yaklaşımla durumu değerlendirerek, bölünme yoluna gitmişlerdir. Manastır’da da çok sayıda Rum okullundan bahsetmek mümkündür. Patrikhanenin Rumlara okul açarak, kendi propagandalarını yapmalarında çok sıkıntı yaşanmamıştır⁶⁰.

18.yüzyılın ortalarından itibaren, Fransız, İngiliz ve Alman ilim adamlarının Yunanca klasikler üzerinde çalışmalar yaparak hazırladıkları birçok kitabın yayınlanması, “ışıltili ve net bir şekilde putatapar eski Helen medeniyetinin” yeniden ihya edilmesinin ilk adımları olmuştur. Benedict Anderson’un

58 Ergün, a.g.e., s. 493.

59 Ergün, a.g.e., s. 493.

60 Ergün, a.g.e., s. 493.

tabiriyle Avrupa'daki “*helenperestlikten coşan*” bu gençler, daha sonra Yunan bağımsızlığın önde gelen savunucuları olacaktır. Yunanca basılan ilk gazete 1784 yılında Viyana'da yayınlanırken, 1821 Yunan isyanının çıkmasında etkili olan *Philike Hetaria Cemiyeti*'nin de Rusya'nın tahıl limanı olarak ün salan Odesa'da kurulması,⁶¹ Yunan milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında, Avrupa'nın ve basının etkisini göstermesi açısından manidardır. Bağımsız Yunanistan, 1830 yılından itibaren artık Fener Rum patrikhanesinin sahiplendiği ‘*Helenliğin çıkarlarını koruma görevine*’ ortak olmuştu. Makedonya'daki Manastır konsolosluğu vasıtasıyla bu amaçlarına yönelik faaliyet gösteren Yunanistan, okulları ulusal bilincin yayılmasında ve öğretilmesinde çok önemli bir araç olarak görmüştür. Hatta buna yönelik 1836 yılında bir eğitim derneği dahi kurmuşlardı. 1869'da Yunanlılar, Atina'da kurdukları “*Yunan Eğitiminin Yayılması Derneği*” (*Sillagos Pros Diadosin Ton Ellinikon Grammaton*) ile faaliyetlerini artırmışlardı. 1859 yılında *Stamatos Papyris* tarafından Manastır'da açılan ve “*Yunanlılığın parçalanmasını isteyenlere karşı mücadele*”yi hedefleyen bir kulübün faaliyetleri dikkat çekmiştir. Ayrıca 1880 yılında kurulan *Karteria (Dayanma) Derneği*'nin çalışmaları da Helenizm'in Manastır'da yayılmasında çok etkili olmuştur. Zira 1877 yılına gelindiğinde Helen derneklerinin Selanik ve Manastır Vilâyetlerindeki Yunan Okulu sayısı 256'yı bulmuştu. Okulların sayısı 1896'da 907'ye çıkarken öğrenci sayısının ise 53633'e çıkması⁶², daha o yıllarda Manastır'da eğitim müesseselerinin milliyetçilik bağlamında ne derece etkili bir şekilde kullanıldığının bir göstergesidir. Balkanlarda etkisi gitgide artan Panslavist akıma karşı Osmanlı Devleti'nin engelleyici tutumundan istifade eden Helen derneklerinin bu rahat çalışma alanı, gerek Atina'nın gerekse de Rum Patrikhanesinin desteğiyle Makedonya'da ve onun özelinde Manastır'daki Yunan okullarının sayısının artışına büyük bir katkı sağlamıştır⁶³.

61 Anderson, **a.g.e.**, s. 88.

62 Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (çev: İhsan Catay), İstanbul 1996, s. 111.

63 Ali Arslan, “Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması” İ.Ü. **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s. 4 (2003), s.3.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Yunan okullarının sayısında ciddi bir artışın olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Daha 1861 yılında kurulan Rum Cemiyeti edebiyat faaliyetlerini tüm hızıyla sürdürüyordu. Rum mektepleri için kitaplar yayınlamakla kalmıyor Anadolu ve Rumeli’de Rum abide ve binalarını inceliyor, Rum adet gelenek ve göreneklerine dair antropolojik veriler topluyordu. İstanbul’un fethinden sonraki dönemde yetişen Rum bilim adamlarının hayat hikâyelerini hazırlatarak onları monografi şeklinde veya cemiyetin yayın organında yayınlarak, bilinç oluşturmaya çalışıyordu. Bir başka önemli husus ise Rumların eğitim konusunda patrikhanenin tekeline bir nebze de olsun kurtulmasının onları millileşme konusunda çok daha radikal bir biçimde bilinçlenmelerini sağlayacak bir unsur olmasıdır⁶⁴.

Açıkgası Osmanlı Devleti patrikhanenin kontrolünde yapılan bu eğitime çok fazla müdahale etmemiş ve denetim de yapmamıştır. Öyle ki bu konuda istatistiksel verilerin tutulmamış olması, Osmanlı Devleti’nin olaya bakışını göstermektedir. 1890’lı yıllarda okullarda Türkçenin öğretilmediği tespit edilince, zorunlu ders olarak Türkçenin konulması hususu gündeme gelmişti. Patrikhane zoraki de olsa, bu durumu kabul etmekten başka çare görmemişti. Fakat çok geçmeden kararından dönen ve bu uygulamanın kabul edilemez olduğunu söyleyen patrikhane, tepkisini dile getirmiştir⁶⁵.

1900 yılında Makedonya’da 927 Yunan Okulu olduğu saptanmıştı⁶⁶. 1905–1906 yıllarında Manastır ve Selanik Vilâyetlerinde Bulgar istatistiklerine göre 732 Rum Okulu ve bu okullarda okuyan 49.343 öğrenciden bahsedilir. Rum istatistiklerine göre ise 1886 yılında 846 Yunan okulundan ve bu okullarda öğrenim gören 45.870 talebeden söz edilmektedir. 1902 yılı rakamına göre de, 1011 Rum okulu ve 59.640 öğrencisinin olduğu 1463 öğretmenin bu okullarda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır⁶⁷. 1904 yılı verilerine göre ise Manastır,

64 Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 102-103.

65 Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, s. 102-103.

66 “Macedonia”, **Encyclopedia Britannica**, vol. XIV, USA 1960, s. 560.

67 Ergün, **a.g.e.**, s. 493.

Üsküp ve Selanik'te toplamda 1375 Yunan okulundan ve 78 bin öğrenciden ve 2100 öğretmenin varlığını öğreniyoruz⁶⁸.

Sultan Abdülhamid'in buradaki Rum okullarına bakışı bir devlet liderinin tebasının isteklerini yerine getirme çerçevesindeydi. Nitekim yangında harap olan okullarının tamir edilmesine müsaade etmesi de bunu göstermektedir. 1904 yılı Haziran ayında Sultan Abdülhamid bir ferman yayınlayarak, Manastır Vilâyetinin *Brusnik Köyü*'nde bir yangın sonucu harabeye dönen Rum okulunun tamir edilmesini istemiş ve eski ölçüleri temel alınarak, yeniden inşasına izin vermişti. Rum patrikliği izin istemesi üzerine verilen bu fermanda, iki katlı kargir mektebin eski temelleri üzerinde inşasına müsaade ediliyor ve 100 altın tutacak masrafın da yerel metropoliti tarafından karşılanacağı belirtiliyordu. 67 hane ve 240 Rum ve 53 hanede 217 Bulgar nüfusunun yaşadığı köyde, bu mektebin inşasında sakınca görülmemiştir. Fermanda ayrıca, *Maarif Umumiyyet Nizamnamesinin* 129. maddesine ve Âsitâne-i Âliye ve Rum patrikhanesi tebaası hakkındaki müfredat kararlarına riayet olunmak şartıyla, mezkûr mektebin inşası için ruhsat izni verilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiştir⁶⁹.

19.yüzyıl son çeyreğinde Rum okullarının önünde başka bir engel belirmeye başlamıştır. O da Sırp, Ulah ve Bulgar okullarının Rum kilisesinden ayrılarak kendi okullarını açmalarına izin verilmesiydi. Bu bölünmenin direkt olarak Rumların aleyhine olarak tezahür etmesi, büyük bir handikap oluştururken, halihazırdaki durum bir çatışmayı da kaçınılmaz hale getirmişti. Balkanlarda Rum okullarıyla Bulgar okulları arasında çok ciddi anlamda bir nüfuz mücadelesi olmuştur. Bulgarlar, Rum çocuklarını zorla Bulgar okullarına alırken, devam etmemekte direnenleri mahkemeye vermişlerdir. Okullar üzerinden yapılan Bulgar- Rum çatışmasında Osmanlı Devleti tarafsız kalmayı seçerken, zaman zaman Bulgarlardan yana olmayı ihmal etmemiştir. Zaten bu tartışma konusunun çözümlenmesi ise 1909 yılında kiliseler ve mektepler kanunuyla çözümlenmişti. 1910 yılı ortalarında yasalaştırılan bu

68 Yusuf Hamza, "II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 110.

69 **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, s. 285.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

tasarı, Rum kamuoyunda, karşı çıkmalarına rağmen kendi okullarının zorla ellerinden alınarak Bulgarlara verilmesi olarak algılanmıştı⁷⁰. İhtilafların sıklıkla yaşandığı bir dönemde başlangıcı olmuştu. Örneğin Manastır Vilâyeti dâhilinde Filorina Kazası’na bağlı Zeliniç Karyesi’nde bulunan kiliselerle, mektep hakkında Rum Patrikliği ile Bulgar Eksarhlığı arasında bir ihtilaf meydana gelmişti. İhtilafın çözülmesi için kiliselerden birinin Bulgarlara diğerinin Rumlara tahsis edilmesine karar verilmiş, mektebin ise eğer mümkünse ikiye bölünmesi kararlaştırılarak orta yol bulunmuştur⁷¹.

Rum okullarında Yunanistan uyruklu öğretmenlerin olması ise Osmanlı Devleti’ni Maarif Nezaretini rahatsız eden unsurlardan bir diğeri idi. Maarif Nezareti patrikhaneden bu öğretmenlerin okuldaki görevlerinden çıkartılmasını istemişti. Bu okullarda Yunan propagandası çok açık bir şekilde yapılıyordu. Hükümetin “*Yunan uyruklu öğretmenlerin görevlerine son verin*” baskısına patrikhane, “*böyle bir şey yaparsak okullarımız öğretmensiz kalır*” derken, Yunan uyruklu öğretmenlerin Rum okullarındaki mevcudiyetinin çokluğunu yansıtmaması bakımından manidardır. II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra Avrupa Türkiyesi’nde Rum okullarının sayısı 2.200, öğretmen sayısı 3.454, öğrenci sayısı ise 134.519’dur. Mustafa Ergün’ün tespitlerine göre 1909-1913 yılları arasında Rumların aldığı ruhsat sayısı tabloda şu şekilde gösterilmiştir⁷²:

Tablo 7. 1909-1913 yılları arasında Rumların aldığı ruhsat sayısı

Yıl	Alınan Ruhsat Sayısı
1325(1909)	28
1326(1910)	19
1327(1911)	42
1328(1912)	48
1329 (1913)	21

70 Ergün, a.g.e., s. 493.

71 BOA, MV., 72/65, (21.Ca.1310/ 11.12.1892).

72 Ergün, a.g.e., s. 503.

Rumların okul açmak için devletten aldıkları ruhsatlardaki artışlara göz atılırsa o dönemde Manastır'daki Rum okullarının sayısının artışı hakkında da önemli bir fikir edinebiliriz.

c. Manastır'da Bulgar okulları ve Faaliyetleri

Bulgarlar, Osmanlı millet sistemi içinde örgütlenerek varlıklarını sürdürme olanağına kavuşmuşlardır. Bulgarların aslında bu istekleri, yani kendilerine özgü bir milli kiliseye sahip olma istekleri 1820'lere kadar dayanır. 1856 *Islahat Fermanı* ile Bulgarların bu istekleri hat safhaya varmıştı⁷³. Bu ferman, her mezhebin törenlerini serbestçe icra edebilmelerini, ayrıca gayrimüslimlerin kendi meselelerine kendilerinin seçeceği bir meclisin bakmasını, diğer taraftan kendi kilise, okul ve hastanelerinin onarımlarına engel olunmamasını, yenilerinin yapılmasını, uyruk ve mezheplerin birbirine eşit olduğunu, her dinsel toplumun okul açabileceğini ön görüyordu. Ferman Bulgarlara da böylelikle geniş haklar getirmişti⁷⁴. İlk Bulgar okullarının açılması, Bulgarlık bilincine 1831'de okuduğu Rus bir yazara ait kitapla ulaşan Avril sayesinde olmuştu. İlk modern Bulgar okulunu Aprilov, 1835'te Gabrovo'da orta ve fakir sınıfın yardımlarıyla açtı⁷⁵. Daha önce kilise ve manastırlarda yapılan ve öğrencilerin dünyadaki gelişmelerden haberdar edilmediği eğitim, artık yerini ilk defa bütünüyle Bulgar olan bu okullardaki modern eğitime bırakmıştı⁷⁶.

Patrikhane, Bulgar eğitim kurumları üzerinde baskı kurunca, Rum Ortodoks kilisesinden ayrılarak bağımsız bir Bulgar kilisesi kurmanın gerekliliği ortaya çıkmıştı. Aslında dini anlamda bir ayrılığa gerek olmasa da Osmanlı millet sisteminde etnik ve kültürel anlamda ayrılmanın şartı dini inanış anlamında ayrılmakla gerçekleşebiliyordu. Dolayısıyla Bulgarlar da kendi dillerinde

73 Armaoğlu, a.g.e., s. 582.

74 Nurettin Türsan, **Yunan Sorunu**, Ankara1987, s.105.

75 Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 21-22; İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, s. 97-98.

76 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi**, c. 1, Küre yayınları, (çev: Haşim Koç-Gülçin Koç), İstanbul 2009, s. 366.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

eğitim görmek ve kültürlerini özgürce yaşamak için Patrikhaneden ayrılarak Bulgar Eksarhlığını kurmuşlardı. 1849 yılında kurulan ilk Bulgar kilisesi 1860’da ayrılığını resmen ilan etti⁷⁷. Osmanlı Devleti’nin bu ayrılığı kabul edişi ise 1870 yılında olmuştu. Bulgarlar böylece okul sistemlerini ve bunla eşdeğer olarak ulusçuluk ideolojisini en uzak köylere kadar yayabilme fırsatı bulabileceklerdi. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’ndan sonra artık Bulgar-Rum çatışması Makedonya’da ve özellikle Manastır’da okullar üzerinden varlığını hissettirecektir⁷⁸.

Bulgar okullarında Manastır’da özellikle Bulgarları Bulgaristan’a bağlama düşüncesiyle ilintili bir “milliyetçilik” çok bariz şekilde görülüyordu. Bulgarların, Rumeli’nin bütün Hıristiyan köylerinde okullar kurarak ve buraları Bulgaristan’a bağlamaya çalıştıkları görülmüştü⁷⁹. Büyük Bulgaristan hedefine *Ayastefanos Antlaşması*’yla bir nebze de olsun yaklaşan Bulgaristan, Berlin Antlaşması’yla hayal kırıklığına uğramışsa da, kendisine uzun vadeli bir plan belirleyerek, ulusal perspektifle Makedonya’daki tüm Bulgarlarda Bulgaristan’a aidiyet duygusunun geliştirilmesi için çalışmalar başlatmakta gecikmemişti⁸⁰.

Manastır’da Yunanistan’ın *Helencilik* akımını yayan okullarına karşı Bulgaristan fazla gecikmemiş ve okullaşmayı, karşı bir silah olarak kullanmaya başlamıştı. 1882–1883 eğitim öğretim yılında Makedonya’nın genelinde 323 Bulgar öğretmeninden ve 14.815 Bulgar öğrencisinden bahsedilmektedir. Bu sayı gitgide artmış ve okul sayısı 375’e çıkarken öğrenci sayıları 17.864’e yükselmişti. Osmanlı Devleti yönetiminin Patriklik ve Eksarhlık arasındaki ayrışmadan ve mücadeleden pek rahatsız olduğu söylenemezdi. Bu nedenle mücadeleye ses çıkarmayan II. Abdülhamid, Bulgarları bu süreçte koruyup kollamıştı. 1883 yılında gelindiğinde Makedonya’nın genelinde eğitim öğretim alanında bütün çalışmaların koordinasyonu ile ilgilenecek olan “*Eksarhlık*

77 Armaoğlu, a.g.e, s.582

78 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 104–105.

79 Ergün, a.g.e., s. 506

80 Adanır, a.g.e., s., 108.

Okul Temsilciliği” (uçilištnoto popeçitelstvo pri ekzarchijata) kuran Bulgarlar, Manastır’daki etkilerini iyiden iyiye artırmışlardı⁸¹.

Buradaki Bulgar okullarına öğretmen kazandırmak için yetiştirme ve eğitim yerleri açan Eksarhlık, böylelikle Makedonya’da eğitimini sayısal anlamda olduğu kadar kalite anlamında da geliştirmeye çalıştı. Bu okullarda yetişen yeni nesil Makedonların ilerleyen yıllarda *devrimci* kadroları işgal edeceği hatırlanırsa, okullarda ne derece etkili bir milliyetçilik propagandası işlendiği anlaşılabilir⁸². Okullara öğrenci kazandırmak, propaganda ve baskıyla olabiliyordu. Bir yerleşim yerinde 2/3lük bir çoğunluk istediği takdirde, Rum kilisesinden ayrılarak Bulgar Eksarhlığı’na ya da Sırp kilisesine geçebiliyordu. Kilisenin değişmesi, mekteplerinin de ayrılması anlamına geliyordu. Söz konusu bu çoğunluğu sağlamak, Manastır’daki halk üzerinde çeteler kanalıyla bir baskı ve yıldırma operasyonlarıyla, kendi kiliselerine kaydetme şekline dönüşüyordu. Osmanlı Devleti Sırpların 1893 yılında bir fermanla kendi okullarını açmalarına izin vermişti. 1896’da ise bu kez aynı izinin Uhlara verilmesi, bölgede okullar üzerinden yürütülecek tartışmayı da alevlendirmiştir. II. Abdülhamid bu sayede, Makedonya üzerinde büyük emelleri olan Yunanistan ve Bulgaristan’ın, kiliseler ve okullar üzerinden süren tartışmaları nedeniyle, daha fazla toprak talebinde bulunmamalarını sağlaması onun bu bölge üzerinde çatışmalardan istifade etme politikasına birebir uyuyordu⁸³.

1896 yılının Nisan ayında Ohri’de Bulgar cemaati tarafından yaptırılacak olan bir erkek ve kız mektebine izin verilmişti. Manastır Vilâyetine bağlı Ohri kasabasında Sveti Klime Kilisesi yakınında eski metropolithane arsası üzerinde *zükûr ve inas etfâli* için mektep yapımı maksadıyla kendilerine ruhsat verilmesini istemişlerdi. Kasabadaki 1500 haneden kız-erkek 6610 nüfuslu bir yer olan kasabada Bulgar cemaati, 45bin kuruş toplamıştı. II. Abdülhamid’in

81 Adanır, **a.g.e.**, s. 108.

82 Adanır, **a.g.e.**, s. 117.

83 Kutlu, **a.g.e.**, s.153.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

onayıyla yapılan bu mektepler⁸⁴, Manastır’daki Bulgar cemaatini Osmanlı Devleti’ne bağlamaya yönelik bir faaliyet olsa da, daha sonraları bu mektepler, büyük Bulgaristan’ı oluşturmak için faaliyet gösteren çetelerin kontrolüne geçecektir.

Bulgar Prenslığı Rus nüfuzundan kurtulduktan ve Sırpıları mağlup ettikten sonra Makedonya’yla ilgilenmeye başlamıştı. 1886 yılından itibaren, Bulgaristan, Makedonya’yı ilhak etmek için bir eğitim politikası belirlemişti. Bu eğitim politikasında ön plana çıkan husus, Makedonya’daki okullara Bulgar öğretmenler tayin ettirerek onlar vasıtasıyla Makedonya’nın Bulgaristan’a aidiyetini sağlamak ve birleşme fikrini aşılama⁸⁵. Bulgar çeteleri yine Manastır’daki mektepleri ve bu mekteplerde çalışan muallimleri kendi davaları yönünde kullanmaya çalışıyorlardı. Makedonya meselesinde eğitim ve öğretmenler konusunun önemini kavrayan Bulgarlar, Büyük Bulgar Çarlığı hedeflerine ulaşmak için mektepleri ve öğretmenleri önemsiyor bu hususu üzerine ciddiyetle eğiliyordu. Bulgar mekteplerinde ve bu amaçla çalışan muallimlerin gayretleriyle “*himâmet-i ciddiye ve telkinât-ı muzırralarıyla*” büyüyen bir gençlikten söz edilebilir. 20. yüzyılın başlarında Bulgar çetelerindeki artış bu ciddi çalışmaya ve faaliyete bağlanmıştır. Bulgar davasına hizmet edecek muallimlerin bulunması ve onların ilgili yerlere tayin edilmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Çeteler, tayin edilecek muallimlerin çetenin maksatlarına uygun ve bir ihtilalci gibi davranması gerektiği hususunu ön plana çıkarıyorlardı⁸⁶. Tehlikenin farkına varan Osmanlı Devleti, 1896 yılında Bulgar mektepleri ve Manastır’daki diğer gayrimüslim mekteplerindeki *muzır telkin* ve derslerin yasaklanması için teftiş yapılmasını istemişti⁸⁷. Fakat çoğu zaman bu teftişler tam olarak yapılamıyor ve devletin gönderdiği müfettişler okula dahi alınmıyordu.

84 **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, s. 275.

85 Karal, **a.g.e.**, s. 151.

86 Selahittin Özçelik, **Balkanlarda Kimlik Arayışı ve Bir Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi**, İlgı yayınları, İstanbul 2006, s. 44.

87 **BOA, MF.MKT**, 334/29, (13/R/1314/21.09.1896)

1900 yılında Makedonya’da Bulgar okullarının sayısı ise 785’di Ayrıca Makedonya’daki ayrılıkçı hareketlerin kaynağını oluşturan okulların bu komitelere yardım etmekten çekinmedikleri bilinmemektedir⁸⁸. Makedonya’daki çete faaliyetlerinin ayyuka çıktığı 1901 yılında, Manastır’da ve Üsküp’te Bulgar papazlarının ve Bulgar öğretmenlerinin evlerinde yapılan aramalarda bombalar, silahlar ve beyannameler bulunması⁸⁹, eğitim müesseseleri kanalıyla Manastır’da neler yapıldığının bir örneğiydi. 1905 yılına ait bir çete mektuplaşmasında köylere tayin edilecek öğretmenlerin, bölgeyi tanıyan Bulgar çete reisleri tarafından seçilmesi öneriliyor ve buna dair cetveller dahi çıkarılıyordu. Eksarhhanenin atadığı muallimlere şüpheyle yaklaşan çete üyeleri, “*en mühim noktalara en mühim adamların tayin ettirilmesi*” noktasında birbirlerini uyarıyorlardı. Ama genellikle yeterli miktarda muallim bulamadıkları için, *cemaat-i ruhâniye* tarafından tayin edilen öğretmenlerle yetinilmesi isteniyordu. Köylere tayin edilecek 14 kişilik öğretmen listesinde muallimenin de varlığı dikkat çekiyordu⁹⁰.

Manastır’daki mektepler üzerinden çatışmalar bazı gazete haberleriyle de manipüle ediliyordu. 1894 yılının Nisan ayında Manastır Vilâyetinde Bulgar mekteplerinin bir kısmının kapatıldığı yönündeki yabancı gazetelerde bir takım haberler yayınlanması, Osmanlı Devleti’ni endişeye sevk etmişti. “*Neşriyat-ı bedbahtane*” nevinden böylesi asılsız haberlerin, halkın huzurunu bozmasına ve bu nedenle oluşabilecek tatsızlıkların yaşanmasına mahal verilmemesi gerektiği belirtilmişti⁹¹. 1903 yılında ise bu kez aynı minvalde bir haber Avrupa gazetelerinde yer bulmuştu. Arnavutların İlbasan ile Debre arasında Bulgar mekteplerini kapatıp muallimlerini tard ettikleri ile ilgili Avrupa gazetelerinde neşriyatın çıktığına dair duyurular yayılınca, Manastır Vilâyeti bu haberlerin tamamen asılsız olduğunu bildirerek, kamuoyunu sakinleştirmeye

88 “Macedonia”, **Encyclopedia Britannica**, s. 560.

89 Karal, **a.g.e.**, s. 154.

90 Özçelik, **a.g.e.**, s. 45-46.

91 **BOA, BEO**, 384/28797, (08.L.1311/15.04.1894).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

çalışmıştı⁹². Lakin bu haberlerde doğruluk payı da yok değildi. Kapatmalardan bahsedilemezdi belki ama o yıllarda kapatma teşebbüsleri bir gerçektir. 1898 yılında Manastır Bulgar okullarının kapatılmasına yönelik girişimlerde esas dayanak noktası, Bulgar metropoliteninin ruhsatsız mektep açmasıydı. Bununla kalmayan metropolit, bu mekteplerde şahadetnamesi maarif idaresince tasdik olunmayan muallimleri tayin ediyordu. Bu konuda Eksarhlığa bir hatırlatma yapılarak şahadetnameleri maarifçe tasdik olunmayan hiçbir muallimin tayininin söz konusu olamayacağı bildirilmişti⁹³. Böylece Manastır’da okullara Bulgar çeteleri tarafından yönlendirilen *militan* öğretmenlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Klasik mekteplerin haricinde bir de Manastır’da Pazar ve yortu günlerinde Hristiyan ahaliye ders vermek üzere açılan Pazar mektepleri vardı. Bu mekteplerde muallimlik yapanların *güvenilir* şahıslar olmasına özen gösterilmeye çalışılmıştı. Güven telkin etmeyen şahıslar tesbit edildiğinde bunlar görevden alınarak, yerlerine devletin bütünlüğüne zarar vermeyecek muallimlerin atanması sağlanmıştı. Nitekim 1899 yılında Bulgar Mektebi yatılı kısmı muallimi Damyan Gardiyof, hükümete çok güven telkin etmediğinden, güvenilir olamayan bu kişinin yerine daha uygun birinin istihdamına karar verilmişti⁹⁴.

Manastır eski valisi gönderdiği 1903 tarihli bir raporda, Bulgar fesat erbabına karşı alınması gereken tedbirler dört madde halinde sıralanıyor, Bulgar metropolit ve papazları ile Bulgar mektepleri daskallarına⁹⁵ dikkat çekilerek, bu kişiler engellenmediği takdirde, Bulgar fesat erbabının önünün alınmasının güç olduğu belirtiliyordu. Bulgarların meskûn olduğu, Manastır Pirlepe, Filorina, Ohrid ve Kesriye gibi yerlerde ıslahat gereği Bulgarlardan “*jandarma*” kaydolanların sayısının neredeyse sıfır olması, Bulgar çetelerin etkisine bağlanıyordu. Buralarda, *kisve-yi ruhâni* bürünmüş olan Bulgar

92 **BOA, DH.MKT**, 644/27, (29.L.1320/28.01.1903).

93 **BOA, MF.MKT**, 441/19, (18.Za.1316/30.03.1899).

94 **BOA, MF.MKT**, 477/50, (25.B.1317/29.11.1899).

95 * Daskal öğretmen anlamına gelen eski Yunanca bir kelimedir.

papazlarının, Bulgar metropolitlerinin ve Bulgar muallimlerinin halkı ifsat faaliyetleri devam ettiği sürece, hâlihazırda Osmanlı yönetiminden memnun olanların dahi müracaatta bulunmalarının imkânı yoktu⁹⁶. Dolayısıyla Bulgar mekteplerindeki bazı muallimlerin fesat faaliyetlerinin, girilen reformların başarıya ulaşması için engellenmesi gerekiyordu.

Bir *fesat yuvasına* dönen Rumeli'deki Bulgar mekteplerinin durumundan endişe eden Maarif-i Umumiye Nazırı Mehmed Celal, Manastır Maarif Müdüriyeti'ne hitaben 1903 yılında bir yazı kaleme alarak, bu okulların teftiş edilmesini istemişti⁹⁷. Mehmed Celal böyle bir istekte bulunmakta haksız da sayılmazdı. Zira çoğu yerde Bulgar mekteplerine tayin edilecek muallimlerin listesi, komiteler tarafından hazırlanıyordu. 1904 yılının Eylül ayında Debre Sancağı'nın Rakalar Kazası'nda yapılan aramalar sırasında bir kişinin üzerinde şifreli bir şekilde yazılmış fesat kâğıdı bulunmuştu. Bu kâğıtta, gerek Manastır gerekse sair mahallerdeki Bulgar mekteplerine komitelerce arzu olunacak şahısların muallim olarak tayin olunacağını yazılı olması⁹⁸, Manastır'daki bu okullarda nasıl bir yapılanma olduğunu ortaya koymaktaydı. Tamamen komitelerin kontrolünde gelişen bu tayinler, merkezi hükümeti endişelendiriyordu.

Bulgar cemaatinin kendi kilise ve mekteplerini kendisi teftiş etmesi kararından sonra 1905 yılı başlarında Bulgar Ekserhanesi kâtiplerinden Anastas Nağomof Efendi Bulgar kilise ve mekteplerinin hesaplarını ve idarelerini teftiş için görevlendirilmişti. Bu şahsa Manastır'a geldiğinde gerekli kolaylık gösterilecek ama tedbir de elden bırakılmayacaktı. Zira Anastas Nağomof Efendi'nin sicili pek temiz değildi. Daha önceleri Bulgar çeteleriyle işbirliği yaptığı anlaşıldığından, her ihtimale karşı kontrol altında tutulmasından da geri durulmamıştır⁹⁹. O yıla kadar Bulgar mekteplerinin kapatılması vakalarına çok

96 **BOA, BEO**, 1997/149737, (12.Za.1320/10.02.1903).

97 **BOA, TFR.I.MKM**, 3/291, (01.R.1321/27.06.1903).

98 **BOA, A.MTZ.(04)**, 121/103, (20.B.1322/30.09.1904); **A.MTZ.(04)**, 122/25, (08.Ş.1322/17.10.1904).

99 **BOA, TFR.I.UM**, 6/587, (05.Z.1322/10.02.1905).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

sık rastlanmıyordu. Yapılan araştırma neticesi Manastır Valiliği’nin yazısında, Kesriye Kazası’ndaki Bulgar mektebinin haricinde başka bir yerde kapatılmış mektep bulunmaması, Manastır’da okulların yürüttüğü eğitim faaliyetlerinde, büyük bir vurdumduymazlığın hâkim olduğunu göstermekteydi¹⁰⁰. 1905 yılında Manastır’da meydana gelen terör eylemlerinde okullar, Bulgar eşkıyalarının sınıra yakın bölgelerde silahlarını gizlenme mekânı olmuştur. Mekteplerin bu şekilde terör eylemlerine kamuflaj olarak kullanılması¹⁰¹, okulların etnik bölünmenin bir aracı ve milliyetçi yaklaşımlardaki keskinleşmenin de bir tezahürü olduğunun işaretiydi.

Okul yetersizliğinden şikâyet eden Bulgarlar zaman zaman Müslümanların evlerini kiralayarak oraları okul olarak kullanmışlardır. Grebene’de bir Müslümanın mağazası Bulgarlar tarafından yine bu şekilde kiralanmıştı. Manastır’daki Rum komiteleri ise bu duruma öfkelenmişler ve 1906 yılının Aralık ayında okul olarak kullanılan bu mekânı ateşe vermişlerdi¹⁰².

Bulgar mektepleri Bulgar metropolitine bağlı olduğu için ikisinin arasında bir iletişimin sağlanması gerekiyordu. Fakat bu iletişim araçlarının “muzır” olmamasına özen gösterilmeliydi. Muzır olduğu düşünülen iletişim araçları engellenirken, masumane nitelikteki bazı haberleşme vasıtalarının da engellenmesi kaçınılmaz oluyordu. Bu konuda hassas davranılması ve eğitimle ilgili ülke zararına olmayacak bazı konularda yapılan iletişimin yerinde olduğu ve bu konudaki iletişimlere engel olunmaması doğrultusunda merkezden Manastır Vilâyeti’ne bir tahrirat yazılmıştı¹⁰³. Fakat Bulgarların *Vilâyet-i selâsede* şartları kendi lehlerine çevirme gayretlerinin engellenmesi önem arz ediyordu. Bulgar Eksarhlığı’nın komitelere bağlı öğretmenler ve din adamları göndererek, Eksarhlığın etkilerini artırmak ve böylece insanlarda milliyetçi duyguları tetiklemek istemelerinin de bir şekilde önüne geçmek

100 **BOA, TFR.I.MN**, 58/5708, (27.Z.1322/04.03.1905).

101 **BOA, Y.MTV**, 280/65, (13.N.1323/ 10.11.1905).

102 **BOA, BEO**, 2969/222634, (11.Za.1324/27.12.1906).

103 **BOA, TFR.I.MN**, 120/11922, (24.S.1325/08.04.1907).

gerekiyordu¹⁰⁴. Bulgar terör eylemlerinin hat safhaya ulaştığı ve yararlı-zararlı unsurların birbirine karıştığı bu noktada, iyiyle kötüyü birbirinden ayırtırmak güçleşiyordu. Hükümet her şeye rağmen bu gidişe bir dur demek için Bulgarlara ait mekteplere kiliselere ve evlere baskınlar düzenliyor *muzır neşriyat* ya da *silah* araması yapıyordu¹⁰⁵. Mekteplerin sık sık teftiş edilerek, tutulan raporların bildirilmesi hususu “zararlı” unsurlarla mücadelede önem verilen hususlardandı. Bu konuda Maarif Nezâreti’ne bir yazı yazılarak Kosova, Selanik ve Manastır’daki hatta Edirne’deki Bulgar mektepleri ve gayrimüslim mekteplerinin teftişinin sıklıkla yapılarak, raporlarının merkeze ulaştırılması isteniyordu¹⁰⁶. Bulgar mektepleri daha öncede zikrettiğimiz gibi Bulgar Eksarhlığına bağlı olduğu için teftişleri de buraya bağlı görevliler tarafından yerine getiriliyordu. 1908 yılında Eksarhlık tarafından görevlendirilen Drakyade Lidalof, bu müfettişlerden birisiydi¹⁰⁷.

Yine o yıl Bulgar mekteplerinde Bulgaristan’dan gelen şahısların öğretmenlik yapıyor olması, milliyetçilik unsurunun ön plana çıkarılarak, Makedonya’da özellikle Manastır’da, *Büyük Bulgaristan* oluşturma düşüncesiyle kendilerine taraftar ve yandaş edinme gayretlerini daha belirgin hale getiriyordu. Osmanlı hükümetinin tedbir olarak 1908 yılının sonunda Edirne, Selanik, Kosova ve Manastır Vilâyetlerinde Bulgar mekteplerindeki hocalara *Osmanlı vatandaşı* olma şartı getirmesi, böyle bir endişenin bertaraf edilmesi amacını taşımaktaydı¹⁰⁸.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonrada Manastır’da Bulgarların okul faaliyetleri hız kesmeden devam etmişti. 1909 yılında Bulgar mektebinin

104 Ahsene Gül Tokay, “Macedonian Reforms And Muslim Opposition During The Hamidian Era: 1878–1908” **Islam and Christian–Muslim Relations**, vol. 14, No. 1, Carfax Publishing, 2003, s. 52.

105 **BOA, BEO**, 3176/238163, (26.N.1325/02.11.1907).

106 **BOA, MF.MKT**, 1047/72, (15.Ra.1326/16.04.1908).

107 **BOA, TFR.I.SL**, 180/17923, (15.Ra.1326/16.04.1908).

108 **BOA, MF.MKT**, 1091/64, (18.Z.1326/11.01.1909).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

yetersizliği sebebiyle Manastır’da yeni bir mektep inşasına karar verilmişti¹⁰⁹. Öte taraftan Bulgar Eksarhlığı, Manastır’ın Debre kasabasında Haziran 1910’da Varoş mahallesindeki Bulgar kilisesinin avlusunun yakınında üç ev arsasının üzerine Bulgar cemaatinin çocukları için kargir bir mektep yapılması için ruhsat istemişti. Bu ruhsatın, Debre’de yaşayan Bulgar ve Sırp milletinden 598 kişilik nüfusun varlığı göz önünde bulundurularak verilmesinde mahzur görülmemiştir. Burada da Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi’nin 129. maddesine atıf yapılıyor ve bu maddeye riayet edilmesi konusunda uyarı yapılıyordu. Okulun 750 altınlık masrafı ise Bulgar cemaati tarafından halktan îâne yoluyla toplanacaktı¹¹⁰.

Bu okullarda kontrol devlette gibi gözüke de Bulgar dini cemaatinin çok büyük etkisi vardı. Okullarla ilgili her meselede bunu şikâyetlerle merkeze yazıyorlar ve durumun düzeltilmesini istiyorlardı. Bulgar cemaatinin şikâyeti ise Manastır’da Sırlara ayrıcalık gösterilerek metropolitin onlardan atandığı onlara müsamahakâr davranıldığı ve onlara ait mekteplerin hiçbir şart gözetilmeden açılmalarına müsaade edilip her türlü kolaylık gösterilirken Bulgar mektepleri için aynı tavrın sergilenmediğine vurgu yapılıyordu. Manastır Vilâyeti’ne gönderilen 26 Eylül 1908 tarihli bir şifreli telgrafta, bu hususa dikkat edilmesi, milletler arasında rekabete ve çatışmaya yol açabilecek tavır ve davranışlardan özenle kaçınmaları istenmişti¹¹¹.

Her ne kadar Manastır valisi, Sırların kayırıldığı iddialarının doğru olmadığını ifade etse de durum içten içe kutuplaşmaya doğru gidiyordu. Manastır’da yaşayan Sırp cemaatinin çocukları talim ve tedrisi için h. 1312 tarihinde Manastır’ın Ruçka mahallesinde Kiremitçi Naum Faki’den kiralanan evde Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi gereğince bir Sırp iptidai mektebi tesisi için resmi bir ruhsat verilmişti ve okul açılmıştı. Fakat bu hane mevcut talebeye yetersiz kalınca öğrencilerin bir kısmı Karadibağ mahallesinde kiralanan Sırp cemaatinden Vançu İlya’ya ait eve nakil olunması için cemaatin

109 **BOA, DH.MKT**, 2814/10 (25.R.1327/16.05.1909).

110 **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, s. 299-303.

111 **BOA, DH.MUİ**, 94/-1/40, (07.Ca.1328/17.05.1910).

ileri gelenlerince izin başvurusu yapılmıştı. Polis dairesince *alelusul* yapılan soruşturma neticesi bu mahallede sadece Bulgar değil İslam ve Musevi, Rum, Bulgar ve Sırp gibi çeşitli milletlerin yaşadığı tespit edilmiş ve bu evde eğitim yapılmasında sakınca görülmemişti. Yeni Mahalle’de 16 hanede yaşayan Sırp halkının 54 çocuğu vardı. İnkılâptan beri burada verilen ruhsatlara bakılırsa, Sırpların kayırıldığı yönündeki iddiaların asılsız olduğu da görülmüyordu. Hükümetin inkılâptan buyana açtığı 21 Sırp mektebine karşılık cetvellerde de net bir şekilde görüleceği gibi Bulgarlar için sadece h. 1325 senesi içinde 80 Bulgar okulunun açılmasına ruhsat verilmesi durumun hiç de Bulgarların iddia ettiği gibi olmadığını kanıtıdır. Manastır’da sırf Rumlarla meskûn olan Sultaniye mahallesinde Bulgar idadisi ve hiçbir Bulgar bulunmayan ve sırf İslam, Rum ve Musevi ahalinin yaşadığı Nefergiri Kasabası’nda Bulgar Leyli Rüştüye Mektebi açılmasına diğer milletler bir kere bile şikâyet ve itiraz etmezken, Bulgarların bu şikâyeti, iyi niyetten uzak bir davranış olarak görülmüştü. Bu şikâyetlerin kaynağı ise Bulgar metropolitliğinden başkası değildi. Dolayısıyla hiçbir millete ayrıcalık yapılmayacak, her millet kanun karşısında eğitim serbestiyeti doğrultusunda kendi mekteplerini açabilecekti¹¹².

1908 II. Meşrutiyetin ilanından sonra Manastır Vilâyeti dâhilinde sıfırdan açılan ve ruhsat verilen Bulgar mektepleri şu şekildeydi¹¹³:

112 BOA, DH.MUİ, 94/-1/40.

113 BOA, DH.MUİ, 94/-1/40.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Tablo 8. 1908 yılında Manastır Vilâyeti dâhilinde ruhsat verilen Bulgar mektepleri

Sıra	Ruhsatname tarihi (Rumî)	Derecesi	Yeri
1	17 Ağustos 324	İptidâi	Resne’nin İstanye Karyesi
2	6 Teşrin-i evvel 324	İnas Rüşdiyesi	Ohri Kasabası
3	21 Kanun-i evvel 324	Rüşdiye	Manastır’ın Dihre Karyesi
4	23 Kanun-i sani 324	İptidâi	Manastır’ın Esbaliçe Karyesi Keşişhanesinde
5	16 Mayıs 325	İptidâi	Manastır’ın İline-i Zir Karyesinde
6	25 Mart 325	İptidâi	Manastırın Dolunca Karyesinde
7	25 Mart 325	İptidâi	Manastır Civan Karyesinde
8	25 Mart 325	İptidâi	Manastır’ın Radve Karyesinde
9	12 Ağustos 325	İptidâi	Ohri’nin Uskati Esyasa Manastırında
10	8 Temmuz 325	İptidâi	Prilepe’nin Rakle Karyesinde
11	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Guraşdalid Karyesinde
12	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Rahok Karyesinde
13	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Posniç Karyesinde
14	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Glombariç Karyesinde
15	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Anoriça Karyesinde
16	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Şavlian Karyesinde
17	8 Temmuz 325	İptidâi	Behişte’nin Bezmişimte Karyesi
18	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye’nin Birezemçe Karyesi
19	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye’nin Vemil Karyesi
20	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye’nin Abizsin Karyesi
21	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriyenin Tesiramı Bala Karyesi
22	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye’nin Virabihor Karyesi
23	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye’nin Viraniki Zir Karyesi
24	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye’nin Ezkile Karyesi
25	9 Şubat 325	İptidâi	Hurinişte Kasabasında

Sıra	Ruhsatname tarihi (Rumî)	Derecesi	Yeri
26	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabası Bozid Veletine Karyesinde
27	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Rula Karyesinde
28	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında
29	9 Şubat 325	İptidâi	Torye Karyesinde
30	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Cernolişte Karyesi
31	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Çetron Karyesi
32	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Bumbuki Karyesi
33	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Kumaniçi Zir Karyesi
34	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Jojluci Karyesi
35	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabasında Kongurali Karyesi
36	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabası Manyak Karyesi
37	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabası
38	9 Şubat 325	İptidâi	Hurunişte Kasabası Uniçani Karyesi
39	9 Şubat 325	İptidâi	Ustarçani Karyesi
40	9 Şubat 325	İptidâi	Istasiçe Karyesi
41	9 Şubat 325	İptidâi	Kesriye'nin Jaluk Karyesinde
42	9 Şubat 325	İptidâi	İsterme Karyesi
43	9 Şubat 325	İptidâi	İpsure Karyesi
44	9 Şubat 325	İptidâi	Erziç Karyesi
45	9 Şubat 325	İptidâi	Dubrolişte Karyesi
46	9 Şubat 325	İptidâi	Lurova Karyesi
47	9 Şubat 325	İptidâi	Graça Karyesi
48	9 Şubat 325	İptidâi	Nikoklini Karyesi

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Sıra	Ruhsatname tarihi (Rumî)	Derecesi	Yeri
49	9 Şubat 325	İptidâi	Tarmık Karyesi
50	9 Şubat 325	İptidâi	Bulğar Bilaç Karyesi
51	9 Şubat 325	İptidâi	Radituje Karyesi
52	25 Mart 325	İptidâi	Manastır’ın Paşaserbiçe Karyesi
53	31 Mart 325	İptidâi	Manastır’ın Rusice Karyesi
54	31 Mart 325	İptidâi	Manastır’ın Eyvanifce Karyesi
55	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Kukra Karyesi
56	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Garyograştan Karyesi
57	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Kalın Karyesi
58	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Godiyak Karyesi
59	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Rusca Karyesi
60	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Gorbula Karyesi
61	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Japhak Karyesi
62	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Rapin Karyesi
63	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Bilopavska Karyesi
64	9 Mart 325	İptidâi	Prilepe’nin Velcan Karyesi
65	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin İştavice Karyesi
66	9 Mart 325	İptidâi	Prilepe’nin Pirmihir Karyesi
67	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Carobin Karyesi
68	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Beştak Karyesi
69	9 Mart 325	İptidâi	Pirlepe’nin Senkos Karyesi
70	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan Ravdar Karyesi
71	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan İsterkun Karyesi
72	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan Ramca Karyesi
73	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan Nobçe Karyesi
74	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan Marva Karyesi
75	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan Kirman Karyesi
76	9 Mart 325	İptidâi	Pürsipan Avronik Karyesi
77	9 Mart 325	İptidâi	Demirhisar’ın İsterlice Karyesi
78	25 Mart 325	İptidâi	Demirhisar’ın Jelojniç Karyesi
79	26 Mart 325	İptidâi	Persipan Lenna Karyesi

Sıra	Ruhsatname tarihi (Rumî)	Derecesi	Yeri
80	30 Mart 325	İptidâi	Demirhisar'ın İstoğak Karyesi
81	13 Nisan 325	İptidâi	Kruşevo Kasabasında
82	18 Temmuz 324	İptidâi	Kırçova'nın Rubyan Karyesi
83	9 Ağustos 325	İptidâi	Pürsipan'ın Ropni Karyesi
84	9 Ağustos 325	İptidâi	Ohri'nin Usinişte Karyesi

Mektepler ve bunun yanında kiliseler Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahlar arasında genellikle hep bir kavga nedeniydi. Siroz, Manastır, Kalkandelen, Debre-i Bala, Filorina, Kesriye, Kilisara gibi yerlerde Bulgar mekteplerinin bir kısmı çeşitli nedenlerle kapalıydı. Kavganın bu okulların kapalı olmasından kaynaklandığı düşünülmüş, buna son vermek ve heyecanı yatıştırmak için bu mekteplerin açılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştı. İbadet için mabetleri ve eğitim için mektepleri olmadığını iddia eden Bulgarların kilise ve mektep inşa etme talepleri makul bulunmuştu. Bu isteklerinin yerine getirilmesi, bölgedeki Bulgarların gönlünü kazanmak ve onların devlet aleyhindeki tavırlarını engellemek açısından önemliydi. Rumlar ise kendi kiliselerinde ve mekteplerinde Ulahlara yer vermek istemiyorlardı. Bu ayrılık, aynı mezhepten olan bu iki kesimi karşı karşıya getirmişti. Bu da etnik milliyetçiliğin din üzerinden tanımlanmasının artık sona erdiğini göstermekteydi. Ulahların ise Sırp eşkiyalarla bir olarak Bulgar kiliselerine ve mekteplerine saldırarak onları ele geçirme operasyonları düzenlemeleri, işin tek boyutlu olmadığını göstermekteydi. Çatışmaların kiliseler ve mektepler sorunundan kaynaklandığı şikâyetleri gitgide artmaya başlarken, çözüm üretilmesi için talepler de arda ardına gelmeye başlamıştı. Seniçe Mutasarrıfı imzalı 16 Şubat 1909 tarihli bir raporda, bölgede istiklal arzularının gitgide arttığını, Osmanlı milletinin en aşağı tabakası bir diğer tabirle *kitle-i avam*, hala aslını korumakla birlikte *genç Osmanîler adıyla* bir yeni nesil son inkılap hareketiyle (II. Meşrutiyet'in ilanı) kendini iyiden iyiye gösterdiği belirtiliyordu. Raporda şu iki meseleye özellikle vurgu yapılıyordu. Birincisi *Makedonya* ve diğeri *Ermeni Meselesi*ydi. Makedonya'da yeni idarenin halk tarafından nasıl telakki edildiğini anlamak için Selanik ve Üsküp'te çeşitli gözlemler ve mülakatlar yapan müellif, Ohri'de Bulgarlarla dört seneden

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

beri yakın temas halinde bulunduğu için Bulgar ruhbanlığı hakkında çeşitli izlenimler edinmişti¹¹⁴. Konumuzu direkt olarak ilgilendiren Makedonya meselesiyle ilgili tespitler ise raporda şu şekilde sıralanıyordu. Makedonya veya Bulgar meselesi üç maddede özetlenmişti. *Birincisi* eski idarenin kötü yönetimi, *ikincisi* Bulgarların neşr-i maarif suretiyle ve Bulgaristan’a gidip gelmek yoluyla, uyanışa geçmeleri, üçüncüsü de Devlet-i Aliye’nin Avrupa devletleri nezaretinde duçar olduğu zafiyetten kaynaklanan müdahale kapısının açık olmasıydı. Siyasi zafiyetin ortadan kalkması yazara göre Osmanlı hükümetinin uluslararası konjonktürde faaliyetleri ve etkinliğiyle ilgiliydi. Bulgarların *uyanişına* gelince ona göre tedrisat meselesi meşrutî yönetimin gerekleri doğrultusunda gelişmekteydi. Eğer idarenin göze çarpan bazı vahim uygulamalarının neticeleri def edilmezse Makedonya meselesinin ilkbaharda tekrar baş gösterebileceğine vurgu yapılıyordu. *Vilâyeti selâse’de* iltizam-ı aşar usulünün şimdiden ilga edilmesinin gerekli olduğu belirtilerek, Müslüman birinin Hıristiyan halktan vergi toplamasının tepki çektiği dile getirildiği raporda Selanik’te görüştüğü bir Bulgarın kendisine “*sizinle kardaş olduk fakat çubuklarınızı yakmak için değil. Hâkimiyete bizde iştirak etmek isteriz*” dediğinin ifade edilmesi her şeyi özetlemekteydi. Makedonya’da meşrutiyetin ilanı ile Hıristiyan ahalî arasında çalışkan bir unsur teşkil eden bu çete ve üyelerinin, ayrıca yine bu çeteye üyelikleri nedeniyle muallimlikten men edilen *muallim takımının* derhal bir memuriyete kaydırılması ve bunların memuriyete tayin edileceğinin şimdiden ilan edilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Bunları resmi işlerde istihdam edilecek hale getirmek için şimdiden Üsküp, Manastır ve Selanik Vilâyetlerinde bunlara az çok Osmanlıca eğitimi verdirmek için hususi birer şube açılması gerekiyordu. Çünkü bu eski muallimlerin diğer ilimler konusunda bilgilerinde bir eksik olduğu düşünülüyor, yalnız Türkçe konusunda zorluk yaşayabilecekleri söylenerek, dört beş aylık bir Türkçe eğitiminden geçirilmeleriyle sorunun aşılabileceği hatırlatılıyordu. Eskiden beri var olan Rum-Bulgar ve Ulah mezhep münazaasının izalesi için ise kilise ve ayin icrası meselesinde gayet tarafsız ve adilane davranmanın önemine vurgu yapılıyordu. Aslında bu husus mektepler konusuyla da birebir ilintili bir

114 BOA, DH.MKT, 1308/11, (25.M.1327/17.02.1909).

meseleydi. Bu durumda patrikhane veya eksarhaneye bağlılıklarında tartışma olan bölgelerde muhtelif milletlerden mutedil kişilerin riyasetinde gerektiği kadar komisyon oluşturup bu mahallere ve köylere göndererek, halk oylaması yapmaları öneriliyordu. Halkın oylarını toplayan komisyon, ekseriyet hangi tarafta ise tartışmalı kilisenin onlara tahsis edilmesiyle sorunu çözüme kavuşturabilirdi. Kilisesiz kalanlara ise seri bir şekilde kendi kiliselerini yapmaları için yardım yapılacaktı¹¹⁵.

Bir nevi okullar üzerinde semboller savaşı da sürmekteydi. 1910 yılında Manastır'daki Bulgar mekteplerinin talebelerine Bulgaristan'daki talebelerin giydiği, kasket ve elbiseden oluşan uniformaların giydirilmesi, diğer etnik unsurlarda endişeye yol açmış, bu rahatsızlık merkeze de bildirilmişti¹¹⁶. Gayrimüslim mektepleri ve bu mekteplerdeki Bulgarca kitaplar ayrılıkçı fikirlerin yayılmasına olanak sağlayabilir endişesiyle incelenmesi maksadıyla müfettiş Mehmed Bey görevlendirilmişti¹¹⁷. 1910 yılının Haziran ayında Dahiliye Nezaretine gönderilen ve 49 Hristiyan muhtarın mühürlerinin bulunduğu istirhamede, çoğunluğu Bulgar tebaadan oluşan yerlerde, Rum patrikhanesi tarafından bir Sırp metropolitin atanmasının, hassas dengeler üzerine kurulmuş Balkanlarda sarsıcı bir etki oluşturacağından bu kararın gözden geçirilmesi istenmişti. Millet in milliyetçilik duygularını kabartan bu hadise nedeniyle harekete geçen Bulgarlar, söz konusu tayini protesto etmişlerdi. Bu yazılarda Bulgar milletinin arasında çeşitli fesat içerikli yayınlarda büyük bir artış gözlemlendiği dikkatlerden kaçmıyordu. Bulgar muhtarlar, bu tayinin padişah tarafından dikkate alınmaması ve onaylanmamasını istemişlerdi¹¹⁸.

Okul ruhsatları hükümet tarafından verildiği için Manastır'da Bulgarların Ulahların, Rumların ve Sırların açtıkları okulların ruhsatlarına dair İstanbul'dan izin istenmesi gerekiyordu. Özellikle 1911 yılında Bulgarların okul açma konusunda ruhsat başvurularında önemli bir artış olduğu göze

115 **BOA, DH.MKT**, 1308/11.

116 **BOA, DH.MUİ**, 101/62, (27.B.1328/03.08.1910).

117 **BOA, MF.MKT**, 1174/76, (07.N.1329/01.09.1911).

118 **BOA, DH.MUİ**, 94/-1/40, (07.Ca.1328/17.05.1910).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

çarpyordu. Manastır’ın Debre Sancağı’na bağlı Banişte Karyesi’ndeki kiliseye bitişik bir arsa üzerinde Bulgar çocuklarına mahsus bir mektep inşasına ruhsat istenmişti¹¹⁹. Yine Florina Kazası’nın Eremenho Karyesi’nde boş bir arazi üzerinde kâgir bir mektep binasının inşasına ruhsat verilmesi¹²⁰ bu yönde taleplerden sadece bir kaçıdır.

d. Manastır’daki Sırp okulları ve Faaliyetleri

Makedonya’daki çıkarlarını Bulgarlara karşı savaşla korumayı hedefleyen Sırbistan 1885’te açtığı savaşı kaybedince bu kez, Bulgarların ve Yunanların okullar yoluyla ulaştığı başarıyı fark ederek, propaganda faaliyetlerine girişti. “*etkili bir okul, kilise ve kültür politikası, Makedonya’da Sırp milletinin varlığının tanınması için gerekli koşuldur*” diyen Fikret Adanır, Sırp’ların Manastır’daki okullaşmaları konusunda, Bulgaristan’da başarısız olan Rusya’nın desteğini Sırp’lar lehine çevirmesinin etkili olduğunu söylemiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti’nin, artış gösteren Makedonya’daki Helenist akımlara karşı Sırp’lara yönelik tutumunun daha müsamahakâr hale gelmesinin bu okullaşmada ciddi bir etken olarak görülmektedir¹²¹.

1886 yılında kurulan *Sveti sava* adlı örgütleriyle Makedonya’da faaliyet gösteren Sırp’lar, 1887’de eğitim bakanlığına bağlı olarak “*Sırbistan Dışındaki Sırp Okulları ve Kiliseler İdaresi*”ni kurmuşlardı. Bölgede Sırp propagandası 1891–1912 yılları arasında Selanik Üsküp ve Manastır’daki Sırp konsolosları kanalıyla, “*mümkün olduğu kadar çok yerde erkek ve kız çocuğu okullarının kurulması*” yönündeydi. Ayrıca okul kitaplarının parasız dağıtımından, öğretmenlere düzenli ödemeler yapılmasına kadar birçok önemli hususa dikkat eden Sırp’lar, Makedonya’da okul faaliyetlerini büyük bir “*hırsla*” yapıyorlardı. Sırp’ların yaşamadığı yerlerde dahi Sırp okulları açmaları, bu

119 BOA, BEO, 3982/298642, (06.M.1330/28.12.1911).

120 BOA, BEO, 4114/308500, (07.Z.1330/17.11.1912).

121 Adanır, a.g.e., s. 114.

hırsın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir¹²². Özellikle Eylül 1903 yılında yayınlanan bir fermanla ayrı bir millet olarak tanınan Sırlar, Makedonya ve onun özelinde Manastır'daki okullaşma faaliyetlerine de hız vermişlerdi¹²³. Bu karar hiç şüphesiz en çok Bulgarları ve Rumları rahatsız edecekti.

Sırp faaliyetleri Eksarhlık aleyhinde yoğunlaşırken, “*otonom*” bir Makedonya'ya karşı olan Sırlar, Makedonya'nın, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ardından Bulgarlar, Sırlar ve Karadağlılar arasında bölüştürülmesini istiyordu¹²⁴. Okul açmanın nüfuz mücadelesine dönüştüğü ve semboller savaşının önemli bir unsuru haline geldiği Manastır'da Sırp mekteplerinin açılması, Bulgarları ve Rumları rahatsız etmişti. Zaten Manastır'da Sırp varlığını Bulgarlar ve Rumlar tamamen reddediyordu. Bunu yukarıda ifade ettiğimiz her iki milletten yazarların verdiği rakamlarda da görebilmek mümkündür. M. Edith Durham, 1904 yılında ziyaret ettiği ve Sırp propagandasının daha emekleme döneminde olduğu izlenimini edindiği Manastır'da, daha çok Bulgar ve Rum nüfusunun etkisinden bahsetmektedir. Durham'ın “eğer birisi Manastır Sırp'tır” veyahut “önceden beri Sırlarıdır” dese halk o kişiye ya çıldırılmış gözüyle bakar ya da sarhoş” şeklindeki ifadeleri, bölgedeki etnik tabanlı nüfus çatışmasını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna rağmen O da Manastır'da Sırp okullarından ve propaganda maksatlı Sırbistan'dan gelen Sırp öğretmenlerin varlığından söz etmektedir¹²⁵. Bu mekteplerin öğretmenleri genelde Sırbistan'dan geliyordu. Orada diplomalarını alan öğretmenler, Manastır'da ve Kosova'daki Sırp okullarında öğretmenlik yapıyorlardı. Bu öğretmenlerin milliyetçilik yaparak bölgede Sırların etkisini artırma girişimleri olduğu yönünde bilgiler gelince, 1890 yılı Şubat ayında bu mektep öğretmenlerinin diplomalarını ibraz etmeleri istenmişti. Kaldı ki devlet bu isteğinde haksız da sayılmazdı. Zira bazen diplomasız çalıştırılan ve çeşitli çete faaliyetlerinde bulunan öğretmenlere rastlanmaktaydı. Sırp

122 Adanır, **a.g.e.**, s. 117.

123 Tokay, **a.g.e.**, s. 54.

124 Tokay, **a.g.e.**, s. 55.

125 M. Edith Durham, **Twenty Years of Balkan Tangle**, George Allen & Unwin Ltd., London 1920, s.80-95.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

öğretmenlerin diplomalarını ibraz etmeleri Manastır ve Kosova’da öğretmenlik yapmaları için yeterli olacaktı¹²⁶. Bu öğretmenlerin zihni yapılarının tamamen Bulgar aleyhtarlığıyla şekillendiğini söyleyen Durham, Bulgarların ise hem Rumların hem de Sırların, Bulgar komitacılara ihanet ettiklerini düşünerek, Sırlara karşı düşmanlık beslediklerini ifade etmiştir. Ayrıca İngiliz yazar kitabında, 1900 yılında Makedonya’da Sırp propagandasına nasıl başladığını anlatan bir Sırp öğretmenin sözlerine de yer vermiştir. Öğretmenin sözleri adeta Manastır’daki okullarda uygulanan “*bilinçlendirme*” çalışmalarının formasyonu gibidir. “Çocukları topladık onlara Sırp oldukları bilincini aşıladık. Onlara tarihlerini öğrettik.” Bulgarlar bu eğitim faaliyetlerine karşı çıkınca Sırp öğretmen 30 kişilik bir çete oluşturarak her bir Sırp’ın iki Bulgar’ı öldüreceğine yemin ettiklerini söylemesi¹²⁷, okul meselesinin kimlik ve kültür çerçevesinin çok ötesinde anlamlar ifade ettiğinin önemli bir delilidir. Dolayısıyla böylesi bir ortamda Bulgarlar, açılan ya da açılması planlanan her Sırp mektebine, kendi emellerine vurulmuş bir darbe olarak bakıyordu. Bununla ilgili Bulgar cemaati reisi *Erhmandarin Kozma* tarafından Pirlepe ve Kırçova’dan defalarca çekilen telgraflar, Manastır Vilâyeti’nde okullar üzerinden yürütülen semboller savaşının bir diğer göstergesiydi¹²⁸.

Manastır’da Sırp mekteplerinin açılmasına engel olunduğu takdirde Sırbistan sefaretı devreye giriyor ve bu engelin kaldırılması yönünde 1891 yılı Mart ayında olduğu gibi Maarif Nezâreti’ne yazı yazıyordu. Bu da Manastır’daki Sırp mekteplerinin Sırp-Osmanlı ilişkilerinde de önemli bir rol oynadığını göstermektedir¹²⁹. Öte yandan Sırp mekteplerinin açılmasına Rusya’nın büyük desteği vardı. Hatta Rus Çarı Dersaadet’deki Sırp, Bulgar ve Karadağlılar için mektep açılmasını dahi istemişti. Maarif Nezâreti Sırp mekteplerinin açılmasına müsaade ettikten sonra Sırbistan’daki *Skopçina Meclisi* bu okullara yardım etmeye başladı. Fakat bu gidişatı Bab-ı Âli tehlikeli

126 **BOA, MF.MKT**, 115/147, (29.C.1307/19.02.1890).

127 Durham, **a.g.e.**, s.80-95.

128 **BOA, BEO**, 953/71414, (19.Z.1314/21.05.1897).

129 **BOA, MF.MKT**, 825/85, (01.Ş .1308/12.03.1891).

görmüş ve çok geçmeden 1891 yılında Maarif Nezâreti'nin aldığı bu karara itiraz ederek müsaadeyi geri almıştı¹³⁰.

Sırp mekteplerinin teftişi de zaman zaman sıkıntıya neden oluyordu. 1892 yılının Haziran ayında Sırp mekteplerinin müfettişi sıfatıyla Makedonya'daki mektepleri dolaşan ve “*sahtekârca*” muamelelerde bulunan bir rahipten söz edilmektedir. Rahip Popoviç, bu tavırları nedeniyle sürgün edilmişti. Dolayısıyla devlet, bu okullarda herhangi bir uygunsuzluğa karşı önemli yaptırımlar uygulamıştı. İstihbarat alındığı zaman okullara giden hükümet görevlileri okulu kapatarak kitaplarına el koyuyorlardı¹³¹. Diğer taraftan Manastır'daki Sırp ahali, Slav ve Ortodoks olmalarına rağmen, okullarında Rum ve Bulgar lisanıyla yazılmış kitapların okutuluyor olmasından rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bununla ilgili kendi çocuklarına Sırp diliyle yazılmış kitapların okutulacağı bir mektep açılması yönünde Manastır'ın köylerinden ve Kırçova, Ohri ve Pirlepe'den ardı ardına arzuhaller gelmeye başlamıştı¹³². Devletten bu konuda gereğinin yapılması isteniyordu¹³³.

Selanik, Kosova ve Manastır'da Sırp mektepleriyle ilgili meselelerde Maarif Nezâreti'ne sorulmadan herhangi bir karar alınmaması yönünde talimat vardı. Sadece bununla kalınmıyor, açılmasına ruhsat verilen Sırp mekteplerinde çalışacak Sırbistan'dan gelen muallimlerin çok ciddi tahkik ve takibinin de yapılması isteniyordu¹³⁴. Yeni okul başvurularında ise daha önce ne tür uygulamalar yapılmış onlara bakılıyordu¹³⁵. Ayrıca mekteplerin nüfusa göre azlığı ya da çokluğu da mutlaka göz önünde bulunduruluyordu. Bu bağlamda 1895 yılında Sırp mekteplerinin Manastır'da az olduğu sonucuna varılarak yeni Sırp mektepleri yapılmasına karar verilmişti¹³⁶.

130 **BOA, Y.RK.TKM**, 22/16, (19.M.1309/25.08.1891).

131 **BOA, BEO**, 22/1613, (25.Za.1309/20.06.1892).

132 **BOA, BEO**, 323/24203, (27.Ca.1311/06.12.1893).

133 **BOA, BEO**, 316/23661, (14.Ca.1311/23.11.1893).

134 **BOA, MF.MKT**, 218/35, (11.S.1312/13.08.1894).

135 **BOA, MV**, 85/51, (20.S.1313/11.08.1895).

136 **BOA, İ.MF**, 3/1313/Ra-3, (05.Ra.1313/26.08.1895).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

1896 yılı boyunca Sırp mekteplerinin açılmasına dair ruhsat başvuruları değerlendirilmiş ve uygun görülenlere okul ruhsatları verilmiştir. Manastır’dan Mihail Hacı Papa ve arkadaşlarının mekteplerine ruhsat verilmesine dair arzuhalleri üzerine durum değerlendirilmiş ve arzuhallerine olumlu yanıt verilmiştir¹³⁷. Sırp halkın isteği üzerine Sırpça eğitim yapacak mekteplerin açılmasına daha sonraki yıllarda da devam edilmişti¹³⁸. Ayrıca bu konuda padişahın hususi iradesi olduğu da vurgulanmalıdır¹³⁹.

Manastır, Selanik ve Kosova’da Sırp’ların açtığı okulların sayısında ciddi anlamda bir artış olduğu gözlenmiştir. 1900 yılında Makedonya genelinde faaliyet gösteren Sırp okulu sayısı 178’i bulmuştu¹⁴⁰. Ergün’ün verdiği rakamlara göre Selanik Vilâyeti’nde yaklaşık 200 Sırp okulu vardı. Bu okulların son zamanlarda Rum çetelerle işbirliği içine girdiği haberleri yayılınca kapatılmaları gündeme gelmişti. Bu kararı alan ise Osmanlı hükümeti değil, Sırp hükümetiydi. 1910 yılında Maarif Nazırı Emrullah Efendi Makedonya’daki Sırp okullarından sadece ikisinin izinli ve ruhsatlı olduğunu, diğerlerinin ise ruhsatsız olduğunu belirtiyor ve gerekli işlemin yapılacağını iletliyordu. Hükümetten ruhsatlı olan 29 Sırp okulunun ise ya özel kişilere ya da köylere ait olduğu tespit edilmişti. Bu nedenle Sırp’ların imtiyazlardan istifade etmelerinin söz konusu olmayacağını söylenmesi, Manastır’daki Sırp’ları endişelendirmişti. Fakat her şeye rağmen Makedonya genelinde yüzlerce Sırp Okulu, eğitim öğretimine devam etmişti¹⁴¹. Sadece 1910 yılı içinde Manastır Vilâyeti’nde yapımı için ruhsat verilen Sırp mektebinin sayısı 21’di¹⁴². Manastır Vilâyeti dâhilinde sıfırdan yapıлып açılmasına ruhsat verilen Sırp mekteplerinin 4 Mayıs 1326 (17 Mayıs 1910) tarihli listesi şu şekildeydi:

137 **BOA, MF.MKT**, 304 /41, (19.Ş .1313/03.02.1896)

138 **BOA, BEO**, 819/61392, (21.S.1314/01.08.1896); **BEO**, 866/64883, (06.C.1314/12.11.1896; **BEO**, 870/65247, (16.C.1314/12.11.1896).

139 **BOA, İ.HUS**, 50/1314/C-44, (16.C.1314/12.11.1896).

140 “Macedonia”, **Encyclopedia Britannica**, s. 560.

141 Ergün, **a.g.e.**, s. 509-510.

142 **BOA, DH.MUİ**, 94/-1/40, (07.Ca.1328/17.05.1910).

Tablo 9. 1908 yılında Manastır Vilâyetindeki Sırp mekteplerinin 4 Mayıs 1326 (R) tarihli listesi

	Sırp mektebinin bulunduğu yer	Tür	Tarih (Rumi)
1	Pirlepe'nin Perlisav Karyesinde	İptidai	8 Mayıs 1325
2	Pirlepe'nin Koşitce karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
3	Pirlepe'nin Gosrac Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
4	Pirlepe'nin Revelnak Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
5	Pirlepe'nin Direnofçe Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
6	Pirlepe'nin İstroce Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
7	Pirlepe'nin Obyaçanila Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
8	Pirlepe'nin Raniçe Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
9	Pirlepe'nin Merğarid Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
10	Pirlepe'nin Nebrik Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
11	Pirlepe'nin İstipança Karyesi	İptidai	8 Mayıs 1325
12	Kırçova'nın Molişte karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
13	Kırçova'nın Pençe karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
14	Kırçova'nın Rasitin karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
15	Kırçova'nın Vir Karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
16	Kırçova'nın Pirezince Karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
17	Kırçova'nın Ramne Karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
18	Kırçova'nın Boraca Karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
19	Kırçova'nın İzvonye Karyesi	İptidai	2 Nisan 1325
20	Ohrid'in Vehman Karyesi	İptidai	16 Kanun-i evvel 324
21	Manastır'ın Yeni Mahallesinde	İptidai	25 Şubat 325

1910 yılında Sırp lar, Sırp okullarındaki öğretmenlerin diplomalarını onaylatırma-malarından kaynaklanan bir sorunla karşı karşıya kalmışlardı. Bu sorun neticesi devlet, Taşlıca'daki Sırp okullarını kapatmıştı. Sırbistan ise kapatılan okulların derhal açılmasını istemişti. Bu okullarda yabancı uyrukluların öğretmenlerin diplomalarının Osmanlı Devleti tarafından onaylanması şartını koyan hükümetin bu tavrı iki devlet arasından anlaşmazlık nedeni olmuştu. Makedonya'nın çeşitli şehirlerinde Sırp okullarında derslere giren öğretmenler dersleri boykot ederek, uygulamaya karşı tepkilerini göstermişlerdi. Bu tepkiler çok geçmeden hükümetin geri adım atmasına yetmişti. Böylece yabancı uyruklu öğretmenlerin diplomalarının onaylatılması kararından vazgeçilmiş, kapatılan Sırp okullarına da tekrar açılması için izin verilmişti. 1911 yılında ise Sırp okullarında yabancı uyruklu öğretmenlerin çalıştırılmaması yönünde

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

yeni bir karar alınması, iki devlet ilişkilerini tekrar gerginleştirmişti. Hatta Sırp metropoliti hükümetin bu kararını protesto mahiyetinde Yenipazar sancağında bulunan Sırp okullarının hepsini kapatmıştı¹⁴³. Makedonya genelinde Sırpların okullar üzerinden yaptığı bu etkin faaliyet, Manastır’da da kendisini göstermişti. Görüldüğü gibi Manastır’daki Sırp okullarının Sırp hükümetinin doğrudan müdahil olduğu bir meseleye dönüşmesi, bu okulların devletlerin politikalarını şekillendirmelerinde önemli bir argüman haline gelmesine yol açmıştır.

e. Manastır’daki Ulah okulları ve Faaliyetleri

Ulahların Manastır’a yerleşmesi 1769 yılında Arnavutların baskısı sonucu gerçekleşmiştir¹⁴⁴. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Makedonya’da 100 bin civarında Ulah’ın Manastır, Selanik ve Yanya’da daha çok Yunanistan sınır bölgesinde yaşadıkları tesbit edilmiştir¹⁴⁵. 1890 yılı verilerine göre Ulahların Manastır Vilâyetinde 22 erkek okulu ve bu okullarda okuyan 1443 öğrencisi vardı. 8 kız okulunda ise 353 öğrencisi eğitim görmekteydi. İşin ilginç tarafı bu Ulah okullarının öğretmenleri de tıpkı Sırp ve Bulgar ve Rum öğretmenler gibi millet olarak bağlılık hissettikleri Romanya’dan getiriliyordu. Romanya’da eğitim gören bu erkek öğretmenler Bükreş’teki *Saints-Apotres* Makedon-Rumen okulunda, Lasçi Üniversitesi’nde ya da Sava Lisesi’nde eğitim alarak Makedonya’daki Ulah okullarına öğretmen olarak geliyorlardı. Kız öğretmenleri ise Bükreş’teki merkez kız okulu ile *Elena Doamna Enstitüsü*nde yetişiyorlardı¹⁴⁶. Ulahların okullaşma faaliyetleri 1905 yılında yayınlanan bir fermanla ayrı bir millet olarak tanınmalarından sonra daha da gelişmiştir. Ayrıca söz konusu bu fermanın yayınlanması zamanlama açısından dikkat çekici bulunmuştur¹⁴⁷. Manastır’da bir Ulah Lisesi’nin olduğunu da hatırlatalım.

143 Ergün, a.g.e., s. 511.

144 Çayırılı, “a.g.m.”, s. 458.

145 Arslan, “a.g.m.”, s. 4.

146 Ergün, a.g.e., s. 512-513.

147 Tokay, a.g.e., s.54.

Yanya'da da hakeza bir Ulah Lisesi vardı. 1911 yılına geldiğinde diğer milletlerin okulları gibi ciddi bir gelişim göstermemişti¹⁴⁸.

Rumlarla Ulahlar arasında mektepler üzerinden yapılan tartışmalar özellikle Yanya ve Manastır'da dikkat çekiyordu. Rum Patrikhanesi'nin Ulahların milli kimliklerini kazanmalarına kesinlikle taraftar olmadığı çok açıktı¹⁴⁹. Helenleşme fikriyle hareket eden Rumlara karşı Ulahlar, mekteplerinin onlardan ayrılmalarını istiyorlardı. Kiliseler üzerinden yapılan kavgalar bu kez mektepler konusuna da sığmamıştır. Eskiden Rum lisanıyla okutulan dersler okutan Ulahlar artık okullarını ayırmışlar ve Romanya merkezli bir cemiyetin düzenli olarak her yıl gönderdiği paralarla Ulah daskalları görevlendirilerek, Rum daskallar mekteplerinden kovmuşlardır. Ulahçılığının yükselişinin önemli sinyalleri olan bu durumda, Apastola Margariti'nin çok büyük etkisinin olduğu söylenmektedir. Eski bir Osmanlı vatandaşı olan Margariti, Romanya vatandaşlığına geçtikten sonra cemiyetin temsilcisi olarak gelen paraları Manastır'daki Ulah mekteplerine kanalize etmiş Ulahça eğitimin yaygınlaştırılması yönünde çaba sarf etmiştir¹⁵⁰.

Kilisora'da da mektepler konusunda yapılan Ulah Rum çatışması meydana gelmiştir. Ulah muallimlerinin durumu Sadârete bildirmesiyle, Osmanlı Devleti Manastır Vilâyeti'ne hâlihazırdaki mektebin bir benzerini daha yaparak sorunun çözümünün sağlanması yoluna gitmiştir. Görice de ise durum buradan farklı değildir. Burada da yeni mektep yapılana kadar okulun açık kalması ve yönetiminin ise mevcut Rum yönetimi olmasını istemesi Ulahları memnun etmemiş şikâyetlerinin devam etmesine neden olmuştur. Mektepler üzerinden giden Ulah Rum çatışmasında Osmanlı Maarif İdaresi'nin Rum yanlısı bir tutum izleyerek Ulah mekteplerinin hocalarına baskı uyguladığı yönünde Ulahlar

148 Ergün, **a.g.e.**, s. 512-513.

149 Arslan, "a.g.m", s. 4.

150 Mucize Ünlü, "II. Abdülhamid Döneminde Ulahlar" **Perspectives on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)**, (Eds: Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjerran Kursar, Lit Verlag), Berlin 2010, s. 232-233.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

tarafından Sadâret’e yapılan başvurularda, Ekrem Derviş Paşa’ya şikâyetle bulunuluyor ve Manastır Maarif Müdürü’nden memnuniyetsizliklerini dile getiriyorlardı. Yine Maarif Meclisi Âzâsı Esat Efendi’nin baskıları sonucu Gobeş ve Resne Ulah mekteplerinin kapatılmasına karar verilmişti. Gobeş Ulah mektebi müdürü daskal Dimitri şikâyetinde mektebinin ruhsatsız olması sebebiyle müdürlük yapamayacağını bildirildiğini söyleyerek, bu durumun düzeltilmesi gerektiğini savunuyordu¹⁵¹.

Ulahlarla Rumlar arasındaki bu çekişme bir müddet sonra yerini silahlı kavgalara eşkıya ve çetelerin dâhil olduğu komitacılık faaliyetlerine bırakacaktı. Patrikhanenin Ulahlara kendi din adamlarıyla ibadet etmelerine izin vermemesi, Rum komitacılara karşı kendilerini koruma ihtiyacı hisseden Ulahları daha da ekstrem hale getirmiştir. Makedonya için Bulgarlarla ittifak kurup Rumlara karşı komitacılık faaliyeti sürdüren Ulahlar, Mart 1908’de Manastır’daki Ulah mektebi müfettişi Lazar Dama adına gönderilen Romanya’dan gönderilen ve uşağının üzerinde bulunan bir notta yazılanlar, Ulahçılığın Manastır’da geldiği noktayı ve mekteplerin bu noktada oynadığı rolü göstermesi açısından önemlidir. Notta Ulahların, Rumlara karşı komitalar kurmaları öneriliyordu¹⁵².

Her an mektep anlaşmazlığı nedeniyle bir hadise yaşanması ihtimali vardı. Bulgarlar ve Sırpalar arasındaki mektep anlaşmazlığından çıkabilecek bir olaya meydan vermemek için yetkililer özellikle uyarılmıştı¹⁵³. Hatta Yanya ve Manastır’daki Ulah mekteplerinin Rum ve Bulgarların *muzır ilkaatı* dolayısıyla açılmasına ruhsat verilmediği hakkında Krenba ve diğer mektepler müdürü imzasıyla verilen 1900 tarihli bir arzuhalde durum çok net anlaşılıyordu. Mektep müdürü Norşi Toyli imzasıyla yazılan arzuhalde sair cemaat-i gayrimüslime gibi Ulah cemaatinin de kendi diliyle tahsil-i ilim yapma haklarının olduğu söylenerek, mevcudiyetlerini Osmanlı Devleti’ne mevcudiyetine bağlayarak sadakatten ayrılmayacak-larını ifade ediyorlardı.

151 Ünlü, “a.g.m”. s. 233-234

152 Ünlü, “a.g.m”. s. 237.

153 **BOA, BEO**, 972/72842, (02.S .1315/02.07.1897).

Ona göre Bulgarlar ve Rumlar, eğitim öğretim faaliyetleri kisvesiyle, hakikatte kendi milletlerini yücelterek, Hükümet-i Seniyye'yi güç duruma düşürmeye çalışıyorlardı. Bu yolla Ulahları imhaya çalıştıkları, ayrıca mektepleri mevcut oldukça kendilerinin hükümete karşı sadık olmaya devam edeceklerini bildikleri için eğitim öğretim faaliyeti yürüten Ulah mektepleri üzerinde büyük bir baskı uyguladıkları ifade ediliyordu. Özellikle Yunanların neşriyatları nedeniyle, Ulah mektepleri büyük bir tehlike altına girmişti. Burada mektep açmakta bir eşitlik söz konusu olsa da mektep muallimlerinin ruhsatı için defalarca izin başvurusunda bulunmalarına rağmen izin verilmeyerek konunun Maarif Nezaretine havale edilmesinden muzdarip olduklarını ifade edilmişti. Yanya Vilâyeti dâhilindeki Koniça kazasında bulunan bazı mekteplerle yine Manastır Vilâyeti dâhilinde Serfice sancağında Alasonya Kazasındaki Vilako, Livarya ve Kırkızpol mektepleri birçok senelerden beri tedrisata devam ettikleri halde kullanılmaz hale getirilmişti. Bölgedeki Ulah halkının hükümete ne kadar sadakatle bağlı olduklarının bilinmesine rağmen mektepsizlik ve ruhsatname verilmemesi nedeniyle Rumlardan ve Bulgarlardan ne derece zarar gördüklerinin anlatıldığı arzuhalde, mekteplerine ruhsat ve müdürünün de asaletinin tasdik edilmesi istirham ediliyordu¹⁵⁴. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında Ulahların Osmanlı Devleti tarafından yer alması nedeniyle, Ulahlara sempati duyulmaya başlanmış, bu da onların ayrı bir cemaat olma isteklerinin makul görülmeye başlanmasında etkili olmuştur¹⁵⁵. 1909 tarihli bir raporda Arnavut ve Ulah Hıristiyanlar her ne kadar Bulgar ve Rum kiliselerine bağlı olsalar da, bunların Kanun-i Esasi'nin ön gördüğü mezhep serbestiyeti gereğince kendi lisanlarıyla icray-ı ayin edebilmelerinin önünün açılması önerilmişti. Yazara göre Ulahları Bulgar ve Rum kiliselerine mecbur etmeden kendi kiliselerini kurmalarını sağlamanın, Osmanlı-Romanya ilişkilerine olumlu bir katkı sunacağına hiç şüphe yoktu. Romanya ile hâsıl olan bu yakınlaşma Bulgaristan'a karşı kullanılabilirdi¹⁵⁶. Osmanlı Devleti nokta-i nazarından bakıldığında, Ulahlara tanınacak böylesi bir ayrıcalık

154 **BOA, Y.MTV**, 201 /37, (08.Z.1317/08.04.1900).

155 Arslan, "a.g.m.", s. 23.

156 **BOA, DH.MKT**, 1308/11, (25.M.1327/17.02.1909).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

siyaseten getirileri yüksek olabilecek bir husustu. Fakat Balkan Savaşları neticesi imzalanan 1913 Bükreş Antlaşmasına göre, Manastır ve Selanik Vilâyetlerinde özellikle Gevgili civarında yaşayan Ulahların, yaşadıkları toprakların Yunanistan sınırı dâhilinde kalması nedeniyle, “milli uyanışları” akamete uğramıştır¹⁵⁷.

Ulahlar ve Sırp lar Manastır’da başlattıkları eğitim faaliyetlerinde, Osmanlı Devleti’ne olduğu kadar Bulgar Eksarhlığına karşı bir duruş görülmektedir. Ulahların isteği ise bağımsızlık değil sadece ayrı bir millet olarak tanınmasını istiyor, kendi okullarında kendi dillerini kullanmayı arzuluyorlardı¹⁵⁸. Bu anlamda en ılımlıları Ulahlardı.

f. Yahudi okulları ve Faaliyetleri

Manastır’da ayrıca Yahudi okulları da dikkat çekmektedir. 14. yüzyılın ikinci yarısında Güney Fransa, İspanya, İtalya, Sicilya ve Portekiz’de baskılar sonucu göç etmek zorunda kalan ve Separidler olarak adlandırılan Yahudilerin daha o yıllarda, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek Manastır’a iskân edildiklerini bilmekteyiz¹⁵⁹. Yahudilerin eğitimi için açılan bu okullar Fransızca’yı okullarında benimsemişlerdir. *Alliance İsrailite örgütü*nün okulları çoğu sanayi ziraat ve ticaret alanındaydı. 60’den fazla okulları vardı¹⁶⁰. Bu örgüt okullarından birisini 1895 yılında Manastır’da açmıştı¹⁶¹.

g. Arnavut okulları ve Faaliyetleri

Arnavutlar II. Meşrutiyet devrinde azınlık statüsüne geçerek, bir kısım ayrıcalıklar koparmaya başlamışlardır. Müslüman unsur olarak dikkat çeken Arnavutlar, kendi okullarında Arnavutça öğretim yapılması ve bunun

157 Arslan, “a.g.m.”, s. 23.

158 Tokay, **a.g.e.**, s.55.

159 Çayırılı, “a.g.m.”, s. 458.

160 Ergün, **a.g.e.**, s. 514.

161 Mark Avrum Ehrlich (Ed), **Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, And Culture**, vol. 3, Abc-clio 2009, s. 980.

Latince mi yoksa Arapça mı yoksa Grekçe mi yapılacağı tartışılır olmuştur. II. Abdülhamit döneminde eğitim aracılığıyla müthiş bir “millet” mücadelesi yapılırken, Müslüman Arnavutların o dönemde çok yavaş kaldığı görülmüştür. Adeta her köyde bir okul açıp harıl harıl çalışılırken, Hıristiyan Arnavutların da hareketlendiği ifade ediliyordu. Müslüman Arnavutların sadece Korşa’da bir okulları vardı. Bunda temel etken hiç şüphesiz, Müslüman Arnavutların sultana bağlılıklarıydı¹⁶². Aslına bakılırsa o yıllarda Manastır’daki Müslüman Arnavutlar nüfusun %30’luk bir kesimini oluşturuyordu.

Tablo 10: 1912 yılında Manastır Vilâyetinde yaşayan halklar

Etnik	Nüfus
Bulgar Hıristiyan	331,000
Arnavut Müslüman	219,000
Ulah Ortodoks	65,000
Yunan Ortodoks	62,000
Karışık	35,000
Bulgar Müslüman	24,000
Türk Müslüman	11,500
Toplam	747,000

II. Meşrutiyetin ilanına açık destek veren ve İttihatçıların *muhtariyet* vaatleri doğrultusunda Meşrutiyet’in ilan edilmesine katkı sunan Arnavutlar, bir müddet sonra itttihatçıların sözlerinde durmamalarını neden göstererek, okullaşma konusunda harekete geçtiler. 1908 Manastır’da bir kongre, ardından 1909 da İlbasan’da iki kongre toplandı. Bu kongrelerde okutulacak derslerde yazı biçiminin nasıl olacağı üzerinde önemli tartışmalar yapıldı. Bu gelişmeler Osmanlı hükümetini rahatsız etmiyor değildi. Fakat hükümet açık bir tepki göstermenin sonuçlarının ne tür sonuçlar doğuracağını az çok farkındaydı. Arnavut okullarında Arnavutça öğretim yapılması isteği, önce yerel hükümete bildirilmiştir. 1909’da Manastır’da hükümet temsilcileri idadi ve rüştiyelerdeki öğretim dilinin Arnavutça yapılması istediğini, merkeze iletilerek durumu

162 Ergün, a.g.e., s. 516.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

sormuştu. Hiç Türkçe bilmeyen Arnavut öğretmenlerin görev yapabilmeleri için Türkçe bilme zorunluluğu şartı getirilmesi esas problemi teşkil ediyordu. Bunun için idadi ve rüştiyelerde Arnavutça, yabancı dil gibi okutuluyordu. Arnavutların isteği ise buradaki bütün okullarda öğretim dilinin Arnavutça olmasıydı. Hatta bunun için Elbasan’da bir öğretmen okulu dahi açmışlardı. Manastır’da Arnavutların eğitim faaliyetleri o kadar artmıştı ki 1910 yılında bir eğitim kongresi dahi toplamışlardı. Manastır’da alınan bu kararlar neticesinde Üsküp’te bir Arnavut idadisi açılmasına karar verilmiş masrafları da iane yoluyla karşılanmıştı¹⁶³. Arnavut Hristiyanları ile ilgili 1909 tarihli bir raporda Arnavut Hristiyanların, Kanun-i Esasi’nin ön gördüğü mezhep serbestiyeti gereğince kendi lisanlarıyla icray-ı ayin edebilmelerinin önünün açılması önerilmişti. Böylelikle Arnavut Hristiyanlarının Yunan telkinlerinden kurtarılabilirdi. Bu ise Yunanistan’ın güney Arnavutluk üzerindeki emellerinde “*ebedi bir mağlubiyet*” oluşturabilir ve bu sayede Hristiyan Arnavutların İslamiyet’e iltihak etmelerinin önü açılabilirdi¹⁶⁴. Kiliselerin ayrılması her milletin kendi dilinde ayin yapabilme şansına kavuşturulması, hiç şüphesiz okullar konusunda da kendisini gösterecektir.

Arnavut okullarında esas tartışma Latin harfleriyle mi yoksa Arap harfleriyle mi eğitim öğretim yapılacağı soruları etrafında düğümleniyordu. Bazı okullar Arap harfleriyle eğitim yaparken bazıları ise Arap harflerini protesto ediyordu. Korşa’daki Arnavut okulunda okuyan 38 öğrenci bu harfleri protesto edenler arasındaydı. İsteklerini kabul ettirmek için her iki taraf da İstanbul’da dernekler kurarak çalışmalarına başlamıştı. İttihad-i Osmanî Arnavut Maarif Mahfili adlı dernek Arnavut okullarında alfabenin Arapça olmasını isteyenlerden oluşmaktaydı. Bu konuda Bab-ı Meşihat’tan fetva dahi alıyorlar, İstanbul’u adeta dilekçe yağmuruna tutuyorlardı. Diğer taraftan Latin alfabesini isteyenler de boş durmuyor onlar da dört bir koldan kulis faaliyetleri yürütüyorlardı. Dâhiliye Nezareti bu konuda kararı halkın vereceğini ve dolayısıyla halk oylaması yapılmasının gerekliliğine vurgu yapıyordu. Bu doğrultuda Gosine

163 Ergün, a.g.e., s. 517.

164 BOA, DH.MKT, 1308/11, (25.M.1327/17.02.1909).

ve Görice’de Latin alfabesine geçiş yapılmıştı. 1911 yılında ardı ardına 6 yerde Latin alfabesiyle eğitime başlanılmıştı¹⁶⁵.

Padişah Mehmed Reşad’ın Rumeli gezisinin ardından başlatılan girişimle bölgeye ilköğretim okulları açmak için memurlar görevlendirildi. *Tesis-i mekâtip* memurları diye adlandırılan ve görevleri ilkokul kurmak olan bu kişilerden birisi de Manastır ve Yanya’ya görevlendirilmişti. Geniş yetkilerle donatılan tesis-i mekâtip memurları, okul kurulacak köylerin tespitini yapacaklar, ayrıca bu mekteplerde Arapça mı yoksa Latin harfleriyle mi eğitim yapılacağını köylülere sorularak belirlenmesini sağlayacaklardı. Uygulamaya göre köyün öğretmeni de yapılacak sınavla yine bu memurlar tarafından seçilecekti. Ayrıca Arnavutça bilen öğretmenler eğer Arnavutça yazmayı bilmiyorlarsa onlara iki aylığına Arnavutça yazma kursu verilecekti. Böylelikle büyük şehirlerde, hem Arap hem de Latin alfabesiyle eğitim veren okullar tesis edilmiş olacaktı. Bu çerçevede öğrencilere ücretsiz kitaplar ve kırtasiye malzemeleri dağıtılması da düşünülmüş ve bu iş için 1910 bütçesinden 50 bin kuruş ayrılmıştı¹⁶⁶.

Fakat bu projenin gerçekleşmesi sadece bir hayal olmuştu. İşin ilginç tarafı, Arnavutlukta öğretmen okullarına birer dil şubesi açılmış olmasına rağmen kayıt yaptıran sadece bir öğretmen çıkmıştı. Köylerde açılacak olan ilkokullar için ise tek bir öğretmen dahi bulunamaması¹⁶⁷ projenin daha ilk aşamasında yaşanan hayal kırıklığıydı.

h. Manastır’daki Okulların Milli Bilincin Uyanmasına Etkileri

II. Abdülhamid döneminde, eğitim ve öğretimde daha çok merkezîyetçi ve bir o kadar da eğitim müesseseleri arasında dengeyi sağlayan bir politika takip edildiği görülmektedir¹⁶⁸. Eğitim Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde

165 Ergün, **a.g.e.**, s. 517-519.

166 Ergün, **a.g.e.**, s. 520.

167 Ergün, **a.g.e.**, s. 519-520.

168 Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları” **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, s. 11, Ankara 2000, s. 29.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

de artırılmış, bilhassa Anadolu’da ciddi anlamda eğitim atılımları yapılmıştır. Bu gayretlerde, Abdülhamid’in halkı bilinçlendirmekten çok, devletin en uzak köşelerine kadar merkezi otoritenin unsurlarını götürmek amacını taşıdığı¹⁶⁹ iddia edilse de aslında bu Osmanlı tarihinin en büyük bilinçlenme ve bilgilenme atılımı olmuştur.

Abdülhamit döneminde azınlık ve yabancı okulların açılmasına izin verilse de kontrol elden bırakılmamış, buralara Türk öğretmenler atanmıştır. Bu devir aynı zamanda siyasi fikir akımlarının okullara yansıdığı bir devir olmuştur. İlköğretimin amacı İslamcılık fikrini benimsetmeye daha uygunken, ortaöğretimde ise Osmanlıcılık fikrinin benimsetilmesi planlanmıştır. Ama daha sonraları bu iki akımın da terk edilmediği ama daha çok yerlerini *Türkçülük* akımına bıraktığı görülmektedir¹⁷⁰.

II. Abdülhamit döneminde yeniden şekillendirilen maarif merkezi teşkilatında, genel müdürlük ve müfettişlik birimleri oluşturularak, her vilayet merkezinde birer maarif müdürlüğü ve meclisi meydana getirilirken, Sancak ve kazalarda Maarif Meclisleri ve şubeleri açılmıştı. Böylelikle Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin açtıkları okullar ve yabancı okulların zararlı faaliyetlerine denetlenebilme ve kontrol altına alınma şansı elde edilmiştir¹⁷¹.

Manastır’daki etnik ve dini temele dayanan bu okulların Balkanlarda yükselen milliyetçi akımın etkisiyle Osmanlı Devleti’nin temel yapısını bozduğunu gören devlet, hem bir dengeleyici unsur hem de bu yabancı okullara karşı bir “*refleks*” olarak özel İslam mekteplerinin açılmasının önünü açtı. Tamamen Müslümanların açılmasına öncülük ettikleri özel İslam mekteplerinde Müslüman ahalinin iyi bir eğitim alması sağlanırken diğer taraftan da devlete bağlılıklar artırılmış olacaktı. Böylelikle yabancı okulların etkisini kısırlarken, bölgedeki gayrimüslimlerin kendi kiliseleri yardımıyla açtıkları okulların verdiği zararların önüne geçilecekti. II. Meşrutiyet döneminde özel okul açma

169 Baytal, “a.g.m.”, s. 28.

170 Baytal, “a.g.m.”, s. 29.

171 Baytal, “a.g.m.”, s. 29.

işine önem veren İttihad ve Terakki'nin Özel İslam mekteplerini açma amacı, *Osmanlı İttihad Mektepleri Talimatnamesi*'nde şöyle açıklanmıştır: Çeşitli uluslara mensup Osmanlı çocuklarının Osmanlı eğitimi sayesinde devlete bağlılığını artırmak ve Osmanlı vatanının saadetine hizmet edecek sağlam vücutlu iyi ahlak sahibi münevver fikirli gençler yetiştirmektir¹⁷².

Bu amaç doğrultusunda Manastır Vilâyetinde, Manastır'da erkekler için 23 iptidai, 2 rüşdiye, 1 idadi bulunurken, Kızlar için 11 iptidai, 2 rüşdiye, 1 idadi özel İslam mektebi faaliyet göstermekteydi. Karma olarak ise 52 iptidai, 2 rüşdiye özel İslam mektebinin varlığını öğreniyoruz¹⁷³.

II. Meşrutiyet döneminde, II. Abdülhamid döneminin “İslam Türk sentezi” yerini Türk İslam sentezine bırakmıştır. Bu birinci devir, Mehmet Alkan'a göre II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart hadisesine kadar geçen süreyi içerir. Bu dönemde okullarda ‘meşrutiyet’ aşılırken, Abdülhamid dönemi ‘istibdad’ olarak işlenmiştir. 31 Mart hadisesi ise ders kitaplarında ‘şeriatçı ve gerici’ bir ayaklanma olarak nitelendirilirken, Balkan Savaşı ise ulus ve ulusçuluğun önemini ortaya çıkardığından Türklük ve Türkçülük militarist bir içerik ve İslami bir söylemle harmanlanarak aktarılmıştır¹⁷⁴.

İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart sonrasında ders müfredatlarında ve içeriklerinde bir kısım değişikliklere gitmiştir. Kendi tarihini ve iktidarını meşrulaştırmayı amaç edinen bu yaklaşımla Tanzimat'tan o güne yaşanan gelişmeler bir *demokratikleşme süreci* olarak ele alınırken, daha önce II. Abdülhamid döneminde ders kitaplarında yer verilmeyen V. Murat, Abdülaziz ve kitaplarda adları dahi geçmeyen Mithat Paşa, Genç Osmanlılar Cemiyeti,

172 Kurt, **a.g.e.**, s. 67.

173 Kurt, **a.g.e.**, s. 223.

174 Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839–1924**, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 6, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 158.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi yeni kavram ve şahsiyetler detaylıca işlenir olmuştur¹⁷⁵.

II. Meşrutiyet döneminde ders programlarında siyasal kültürel açınsından önemli görülen çağdaş toplum ve *milliyetçi değerleri* aktarmaya yönelik yeni dersler konulurken, tarih ve din dersleri gibi eskiden var olan derslerin de içeriklerinde değişikliğe gidilirken, genel itibariyle bakıldığında *Militarist milliyetçiliğin* ders programlarına yansıdığı görülür. Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları da millet ve milli his kavramlarının öne çıkmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlılık taraftarı iktidarın milliyetçi bir çizgiye doğru ilerlemesinin önemli gerekçesini oluşturmuştur¹⁷⁶.

Manastır’da açılan okulların etnik yapı üzerinde şekillenmedeki rolüne bir diğer örnek de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün ve onun bazı silah arkadaşlarının Manastır’daki okullarda okumasıdır. Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti’ne baskı uyguladıkları ve Balkanların adeta *kaynayan bir kazana* döndüğü bir ortamda dünyaya gelen Mustafa Kemal’in, Makedonya’daki ve Manastır’daki bu şartların onun fikri yapısının oluşmasına çok büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Mustafa Kemal, 1896 yılı başında Selanik Askeri Rüştiyesini bitirdikten sonra, İstanbul’a gitmeyi ve orada okumayı düşünürken, hocalarından kurmay subay Hasan Bey’in, Manastır’da daha iyi yetişeceği yönündeki tavsiyeleri üzerine, eğitimine Manastır’da devam etmeye karar vermişti¹⁷⁷. Atatürk’ü Tanzimat döneminin bir *mevvesi* olarak gören Şükrü Hanioğlu, Osmanlı Devleti yöneticilerinin, Napolyon sonrası Avrupalı ülkeler klubüne eşit şartlarda girdiklerine değinerek, Atatürk’ün böyle bir dönemde Selanik’te dünyaya gelmesinin onun fikri yapısının gelişmesine katkı sağladığını söyler. Ona göre çocukluğunu

175 Ahmet Şimşek-Fatih Yazıcı, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Dünü Bugünü”, **TYB Akademi**, Yıl:3, Sayı 8, Mayıs 2013, s. 11.

176 Alkan, **a.g.e.**, s.164; Şimşek- Yazıcı, “a.g.m.”, s. 11.

177 Ekrem Pamukçu, “Atatürk’ün Fikri Gelişiminde Manastır’ın Rolü” *Sosyal Bilgiler*, <http://www.sosyalbilgiler.biz/forum/b199/ataturk-un-fikri-gelisiminde-manastir-in-rolu/?wap2>, (9.6.2013).

ve gençlik yıllarını imparatorluğun diğer bölgelerinin henüz tanışmadığı demiryolunun, elektiriğin, gazın, bankaların, telefonun ve yazılı basınının var olduğu bir şehirde geçirmesinin Mustafa Kemal'in entellektüel bilgi düzeyine katkı sağladığına ve dünya görüşüyle gelişen olayları algılamasında yön verici bir tesir yaptığına kuşku yoktur. Atatürk'ün gerçek reform periyodunun ürünü olan bir müesseseye girmesi ilk olarak Manastır'daki Askeri İdadî'ye kayıt olmasıyla başlamaktadır. Bu okullar klasik Osmanlı eğitim sistemiyle modern Fransız eğitim sisteminin izlerinin bulunduğu müesseselerdi¹⁷⁸.

Denilebilir ki Manastır, Mustafa Kemal'in hayata bakışını ufkunu ve çevresini tamamen değiştirmişti. Manastır Askeri İdadisi'ne yazılan Mustafa Kemal, yoğun bir programla tanzim edilen eğitim, iyi bir disiplin ve çizilen çok geniş ufkun hâkim olduğu bu müessesede okumuştur. Askeri disiplinin ve ordu havasının kendisini hissettirdi bu idadiler, farklı kesimlerden Üsküp'ten Selanik'ten İpek'ten İşkodra'dan öğrencilerin gelip birbirleriyle kaynaştığı fikir alışverişinde bulunduğu, bir mekân haline gelmişti. Çok farklı karakterde anlayışta olan çeşitli seviyelerdeki bu insanlarla kaynaşarak onlara kendisini benimsetmesi takdire şayan bulunmuştu. Özenle seçilen Askeri İdadilerin hocaları kendi dersleri çerçevesinde kalmıyorlar ordu ve memleket meselelerine de giriyorlardı¹⁷⁹. İşte burası önemliydi. Memleket meselelerinin işlendiği bu durumlarda, bölgedeki etnik unsurların okullarının aksine burada *Türkçü* bir zihniyet yetişiyordu.

Manastır Askeri İdadisi'ndeki bu *Türkçü* yaklaşım Osmanlı hükümetinin II. Abdülhamit döneminde Panislamizm ve Osmanlıcılık gibi düşünce akımlarının ağır bastığı bir ortamda II. Abdülhamid'in çok arzu ettiği bir şey değildi. Ama II. Abdülhamit dönemi Makedonya'nın adeta *milletler harmonisi* görünümüne bürünmesi ve balkanlardaki milletlerin bağımsızlık mücadelesine giriştikleri bir mekân haline gelmesi buna karşın Manastır'da diğer idadilere nazaran çok daha özgür ve farklı düşüncelerin rahatlıkla kendine yer bulabildiği Manastır

178 M. Sükrü Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton 2011, s. 11-22.

179 Pamukçu, *a.g.web*. (9.6.2013).

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Askeri İdadisi’nde, *Türkçülük* akımının kök salmasını kolaylaştırmıştır. Manastır konumunun yanında, hem III. Ordu merkezinin, hem de mesleğinin en parlak devrini yaşayan subayların burada bulunmasının şehri diğerlerinden ayıran özelliklere sahiptir. Diğer taraftan azınlıkların da en faal olduğu yerin burası olması, şehre ayrı bir önem katıyordu. Gerek bölgedeki gerekse dünyadaki genel konjonktür doğal olarak bu okulun hocalarını ve öğrencilerini memleket meseleleriyle ilgilenmeye sevk etmişti¹⁸⁰.

Mustafa Kemal’in Namık Kemal’i tanıdığı ve eserlerini okuyarak fikirlerinden etkilendiği yer de yine Manastır’daki bu idadidir. Aslında o dönemde Askeri İdadilerde okutulan Namık Kemal’in eserlerinden etkilenen sadece o değildi. Manastır’da 1908 ihtilalinin fitilini ateşleyen hadiselerden birisi olan Şemsi Paşa suikastının faili Atıf Kamçıl yine onun eserleriyle beslenmişti. Atıf Kamçıl “*ben askeri mekteplerde bulunduğum sırada büyük vatan ve Hürriyet şairi Namık Kemal’in eserlerini çok okurdum*” demesi, o dönemde açılan mekteplerde yetişen zihniyetin en belirgin özelliğiydi. Bu duygularla İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girdiğini söyleyen Atıf Bey, Şemsi Paşa suikastının nasıl gerçekleştirdiğini anlatırken, “*toplumu ve dolayısıyla vatani inkırazdan kurtarmak ve istibdat kalesine ilk ve en kesin darbeyi indirmek üzere tereddütsüz hatta şevk ve heyecan içinde atıldım*” ifadelerini kullanır¹⁸¹. Yusuf Hikmet Bayur, bugünkü anlamda “*millet*” duygularının kökenini Tanzimat’a bağlar ve eskiden devlette bağ *Osmanlı hanedanı* ve İslam diniyen Tanzimatla birlikte yerini *vatan* ya da *millet* duygularına bıraktığını söyler. Şinasi ve Namık Kemal’in eserlerini ise bu yeni “*duygu*”nun ifade edildiği eserler olduğuna vurgu yapar. Abdülhamid döneminde açılan mekteplerde okutulan İslam Tarihi derslerinde de Türk vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu derslerde okutulan “Kıyas-ı enbiya ve Tevarih-i hülefa” gibi eserlerde en dikkat çekici husus, siyaset askerlik ve bilim alanlarında meşhur olmuş, İslam kültürünü yüceltmiş şahsiyetlerden *Türk* olanlarının “*iyice*” belirtilmesi ve

180 Pamukçu, a.g.web.

181 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkilâbı Tarihi**, c. I, Kısım I, TTK, Ankara 1991, s. 456.

öğrencilere bu sayede “*Türk olma kıvancı*” aşılmasıydı¹⁸². Nitekim Namık Kemal’in vatansever ve hürriyetçi tarafını çok beğenen Mustafa Kemal, bununla birlikte Fransız ihtilalini ve bu ihtilalin getirdiği fikirleri de burada okuyup benimsemişti. Türk tarihine merak salarak, hakkında bilgiler edinmesi onda tarih sevgisinin oluşmasına katkı sağlamıştı. Manastır Askeri İdadisi’nden Tarih öğretmeni Kolağası Mehmet Tevfik Bey milliyetçi bir Türk subayı olarak biliniyordu. Mustafa Kemal’in Türk tarihine olan ilgisi onun anlattıklarıyla iyice perçinlenmişti. Mustafa Kemal’in bu tarih öğretmeninden hep övgüyle bahsetmesi ondan ne derece etkilendiğinin bir göstergesiydi. Hatta denilebilir ki Manastır’da gördüğü tarih dersleri, milliyetçi duygularının gelişmesinde büyük etki yapmış, daha sonra yaptığı işlerde önemli bir rehber olmuştur¹⁸³. Onda “*yeni ufuklar*” açan tarih öğretmeni, oluşturduğu bu tarih sevgisiyle, onun vatanın korunması, yurt sevgisi, özgürlüğün önemi kavrama gibi hususlarda ve en önemlisi Türklük bilincini benimsemesinde önemli bir rol oynamıştır¹⁸⁴. Mehmet Tevfik Bey’in, Mustafa Kemal tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra Türk tarih kurumuna üye yapılması, Manastır’daki okulların milliyetçilik üzerindeki etkisine çok güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Mustafa Kemal, şair Mehmed Emin Yurdakul’un “*ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur*” mısrasıyla başlayan şiirini de ilk defa Manastır Askeri İdadisinde okumuş ve etkilenmişti. “*Ulusal benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı buldum*” dediği bu mısralardan etkilenmesinin nedenini ise Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır. “*Bizim neslin gençlik yıllarına Osmanlılık telkin ve etkisi hâkimdi. İmparatorluk halkını meydana getiren Türk’ten başka uluslara özel bir değer veriliyor, memleketin sâhibi ve devletin kurucusu olan biz Türkler, ikinci plânda geliyordu*”¹⁸⁵.

182 Bayur, **a.g.e.**, s. 19-21.

183 Pamukçu, **a.g.web**.

184 Sait Taş, “Atatürk’ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar (Öğretmenleri/ Okudukları)”, **SDU International Technologic Sciences**, vol. 2, No 2, June 2010, s. 72-84.

185 Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1984, s. 171-173.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Milliyetçilik, bütün sınıflar tarafından manipüle edilerek, sosyal cepheleşme ve ekonomik darboğaza bir çözüm olarak şiddeti haklı gösterecek şekilde kullanılmıştı. Bir bakıma misillemeler, boykotlar ve komplolar Manastır’daki önde gelen birkaç Bulgar ailesinde, köylü geçmişi olan ve yükselen burjuvazi kesiminde ayrıca Bulgar okullarından mezun olanlar arasında bir *aidiyet* duygusunun oluşmasına sebep olmuş gibi gözükmektedir. Aynı hususlar Rumlar için de geçerlidir. Hakeza Ulah profesyoneller öğretmenler ve kapitalistler kendilerini müdafaa etmek için devlet yöneticileriyle ve Rumlarla işbirliğine girdiklerini de unutmamak gerekir¹⁸⁶.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde okullaşmanın en yoğun olduğu dönemlerden birisi olarak kabul edilen II. Abdülhamid dönemi, en müşahhas örneğiyle kendisini Manastır’da göstermiştir. Burada inşa edilen devlet okulları ve gayrimüslimlere ait cemaat okulları, dönemin milliyetçilik akımının ve zihniyetin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bulgarlar Bulgar okullarında; Rumlar Rum Ortodoks mekteplerinde; Sırlar Sırp mekteplerinde kendi dilleriyle eğitimin yanında milliyetçilik bilincini oluşturacak faaliyetlerde bulunmuşlardır. O dönemde Balkan milletlerinin birbirleriyle çatışma nedeni olan bu okullarda zaman zaman kavgalar, anlaşmazlıklar ve bunun sonucunda meydana gelen ayrışmalar da görülmektedir. Manastır’da meydana gelen komitacılık faaliyetlerinin beslendiği kaynak haline gelen okullar, zaman zaman devletin müdahalesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu arada Avrupalı devletlerin “*Makedonya sorunu*” nedeniyle sık sık Osmanlı Devleti’nin iç işleri sayılabilecek meselelere müdahaleleri de bölgedeki ayaklanmaların ve komitacılık faaliyetlerinin okullar üzerinden yürütülmesini kolaylaştırmıştır. Balkanlarda günümüzde de hala devam eden “millet inşası” faaliyetleri yürüten Avrupalı Devletlerin işlerini bir hayli kolaylaştıran bu okullar, yaptıkları eğitimle kuruluş amaçlarından saparak çok farklı hedeflere

186 Basil C. Gounaris, “From Peasants into Urbanites, from Village into Nation: Ottoman Monastir in the Early Twentieth Century” **European History Quarterly**, vol. 31(1), SAGE Publications, London 2001, s. 43–63.

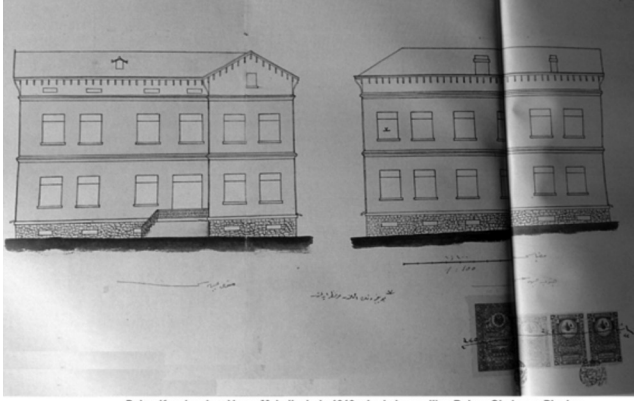
doğru yönelmişlerdir. Çıkış noktası itibariyle Osmanlı Devleti'nin gelişmesini, güçlenmesini, ilerlemesini ve *Osmanlılık* bilinci içinde bütünleşmesini amaç edinen bu okullaşma faaliyeti, Manastır'da, milliyetçiliğin yerleşmesine, yeni devlet modellerinin oluşmasına ve bir zihniyet devriminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Manastır'daki farklı milletlerin okullarına, bu idealle ruhsat verilse de çeşitli müdahaleler ve bölgenin gerçeklerinden kaynaklanan çeşitli oluşumlar sonucu kontrolden çıkmış, her milletin kendi ideolojisine “*adam kazandırma*” mekânı haline gelmiştir. Bütün bu ayrışmacı faaliyetler, oradaki Türk unsurunun da bilinçlenmesine Türklük idealiyle yoğrulan bir neslin oluşmasına yol açmıştır. Tepkisel olduğu kadar, sorunun çözümü için önemli bir adım olarak bu okullarda ortaya çıkan düşünceler, beklenmeyen bir etki yapmış, bölgede milliyetçilik akımlarını derinleştirerek, bugünkü Balkan Devletlerinin ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolarının yetişmesinde etkili olmuştur.

Diğer taraftan resmi belgelerde ilk olarak yer almaya başlaması 1856 Islahat Fermanı'na dayanan özel eğitim serbestliği, azınlıkların cemaat olarak okul açma ve geliştirmesine olanak sağlamıştır. Okul açma serbestliği önce Rumlara sonra Ermenilere ve daha sonra ise Yahudilere verilmiştir. Gayrimüslim ve yabancı okullarındaki büyük artış karşısında bir *Osmanlı refleksi* olarak açılan Özel İslam Mekteplerin Manastır'da da faaliyet göstermesi, bölgede oluşan milliyetçiliğe karşı bir tepki olarak yeşeren Türkçülük akımını tetikleyen önemli bir dinamik olmuştur.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

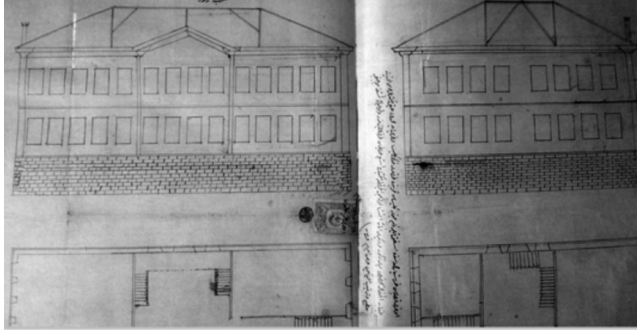
Ekler:

Resim 1

Debre Kasabası'nın Varoş Mahallesinde 1910 yılında inşa edilen Bulgar Okulunun Planları
Kaynak: Osmanlı Yönetiminde Makedonya, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Makedon Cumhuriyeti Devlet Arşivi, İstanbul 2005, s. 302-303.

Resim 2

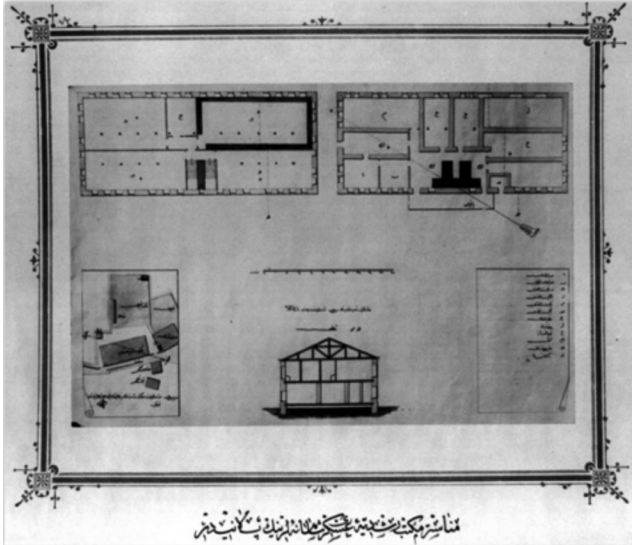
1896 yılında Ohri kasabasında inşasına izin verilen Bulgar cemaatine ait erkek ve kız mekteplerinin planları
Kaynak: Osmanlı Yönetiminde Makedonya, a.g.e., s. 277.

Resim 3

Manastır Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi

Resim 4

Manastır Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye-i Şâhânenin Planıdır
LC-USZ62-81289, Abdul Hamid II Collection, Library of Congress, Washington DC,

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

Resim 5

Resim 6

KAYNAKÇA

a. Arşiv Vesikaları ve Yayınlanmış Belgeler

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi),

- **A.MKT. MHM.** 498/13;
- **A.MTZ.(04)**, 121/103, 122/25;
- **BEO**, 3176/238163, 119/8904, 1997/149737, 22/1613, 2969/222634, 316/23661, 323/24203, 384/28797, 3982/298642, 4114/308500, 819/61392, 866/64883, 870/65247, 953/71414, 972/72842;
- **DH. MKT**, 644/27, 1308/11, 2814/10;
- **DH. MUİ**, 94/-1/40, 101/62;
- **İ.HUS**, 50/1314/C-44;
- **İ.MF**, 3/1313/Ra-3;
- **MF.MKT**, 304/41, 1047/72, 1091/64, 115/147, 1174/76, 218/35, 334/29, 441/19, 477/50, 825/85;
- **MV**, 34/24, 85/51, 72/65;
- **TFR.I.SL**, 180/17923;
- **TFR.I.MKM**, 3/291;
- **TFR.I.MN**, 120/11922, 58/5708;
- **TFR.I.UM**, 6/587;
- **Y.MTV**, 201/37, 268/68, 280/65;
- **Y.PRK.TKM**, 22/16.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

- **Salnâme-i Vilâyet-i Manastır**, 1. defa, 1304-1305 (1888).
- **Osmanlı Yönetiminde Makedonya**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi, İstanbul 2005.

b. Kitaplar ve Makaleler

- ADANIR, Fikret, **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (çev: İhsan Catay), İstanbul 1996.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 1989.
- ALKAN, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, Ankara 2001.
- ALKAN, Mehmet Ö., **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839–1924**, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 6, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- ANASTASOVSKI, Nick, “Contestations Over Macedonian Identity 1870–1912”, **Unpublished PhD Thesis Victoria University School of Social Sciences**, Melbourne, Victoria 2005.
- ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri**, Metis Yayınları, (çev: İskender Savaşır), İstanbul 1995.
- ARSLAN, Ali, “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması” İ.Ü. **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, s. 4, İstanbul 2003, s. 1-25.
- BAYTAL, Yaşar, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları” **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, s. 11, Ankara 2000, s.23-32.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkilâbı Tarihi**, c. I, Kısım I, TTK, Ankara 1991.

- ÇAYIRLI, Necati, “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, **Türk Kültürü**, s. 458, Ankara 2001, s. 371-376.
- DURHAM, M. Edith, **Twenty Years of Balkan Tangle**, George Allen & Unwin Ltd., London 1920.
- EHRlich, Mark Avrum (Ed), **Encyclopedia of The Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture**, vol. 3, Abc-clio 2009.
- ERGİN, O. Nuri, **Türkiye’de Maarif Tarihi**, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, 1908–1914**, Ocak Yayınları Ankara 1996.
- GOUNARIS, Basil C., “From Peasants into Urbanites, from Village into Nation: Ottoman Monastir in the Early Twentieth Century” **European History Quarterly** Vol. 31(1), SAGE Publications, London 2001, s. 43–63.
- HAMZA, Yusuf, “II. Abdülhamid ve Makedonya Meselesi”, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 82-114.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, **Atatürk: An Intellectual Biography**, Princeton University Press, Princeton 2011.
- HAYTA, Necdet, “Salnamelere Göre Atatürk’ün Askerî İdâdîde Öğrenim Gördüğü Yıllarda Manastır Vilâyeti”, **Atatürk ve Manastır (Bitola i Kemal Atatürk) Sempozyumu Bildirileri**, (Manastır (Bitola), 12-13 Ekim 1998), Ankara 1999, s. 139-144.
- İBRAHİMİ (İbrahimgil), Mehmet Z., “Manastır’da Osmanlı Dönemi Türk Eğitim Yapıları ve Atatürk’ün Okuduğu Askeri İdadî”, **Atatürk ve Manastır Sempozyumu-Bitola i Kemal Atatürk**, Ankara 1999, s. 109–123.
- İDRİZİ, Murtezen, **XIV. ve XV. Yüzyıllarda Manastır (Bitola)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

1878–1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi

- JELAVİCH, Barbara. **Balkan Tarihi**, C. 1, Küre Yayınları, (çev: Haşim Koç-Gülçin Koç), İstanbul 2009.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri)**, c. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- KOCATÜRK, Utkan. **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1984.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara 1999, s.164
- KUTLU, Sacit, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- NURDOĞAN, Arzu M., “Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayrılma Sürecinde Kosova’daki Eğitim Faaliyetleri”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri** (Educational Sciences: Theory & Practice) 11(3) Yaz, Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları İletişim Hizmetleri 2011, s. 1479-1498.
- ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- ÖZÇELİK, Ayfer, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgı Kültür Sanat, İstanbul 2006.
- ÖZÇELİK, Selahittin, **Balkanlarda Kimlik Arayışı ve Bir Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi**, İlgı Yayınları, İstanbul 2006.
- PAMUKÇU, Ekrem, “Atatürk’ün Fikri Gelişiminde Manastır’ın Rolü” **Sosyal Bilgiler**, <http://www.sosyalbilgiler.biz/forum/b199/ataturk'un-fikri-gelisiminde-manastir'in-rolu/?wap2>, e.t. 9.6.2013
- PRİFTİ, Kristaq, “Manastır”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, c. XXVII, s. 563.
- SAATÇİ, Meltem Begüm, **Makedonya Sorunu (1903-1913)**, Akdeniz

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2004.

- SELÇUK, Mustafa, **İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.
- ŞİMŞEK, Ahmet-Fatih YAZICI, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Dünyü Bugün”, **TYB Akademi**, Yıl:3, Sayı 8, Mayıs 2013, s. 9-32.
- TAŞ, Sait, “Atatürk’ün Düşünce Yapısına Etki Eden Unsurlar (Öğretmenleri/Okudukları)”, **SDU International Technologic Sciences**, Vol. 2, No 2, June 2010, s. 72-84
- TEKELİ, İlhan, Selim İLKİN, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK, Ankara 1999.
- TOKAY, Ahsene Gül, “Macedonian Reforms And Muslim Opposition During The Hamidian Era: 1878–1908” **Islam and Christian–Muslim Relations**, Vol. 14, No. 1, Carfax Publishing, 2003, s.51-65.
- TÜRŞAN, Nurettin, **Yunan Sorunu**, Ankara1987.
- URSINUS, M. “Manastır”, **Eİ2 (İng)**, Vol. VI, s. 371-372.
- ÜNLÜ, Mucize, “II. Abdülhamid Döneminde Ulahlar” **Perspectives on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)**, Eds: Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjerman Kursar, Lit Verlag, Berlin 2010, s. 229-244.
- Wikipedia, The Free Encyclopedia, “Bitola”, <http://en.wikipedia.org/wiki/Bitola>, e.t. 12.10.2012.